

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української й іноземної філології та журналістики
Кафедра англійської філології та прикладної лінгвістики

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУМНІВУ В
АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: здобувачка 202М групи
Спеціальності 035.041 Філологія
(германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська)
Освітньо-професійної програми
«Філологія
(Германські мови та літератури) (переклад
включно)»
Воротна Анна Геннадіївна
Керівник канд. філол. н., доц. Свиридов
О.Ф.
Рецензентка канд. філол. н., доц. Поторій
Н.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження категорії сумніву	7
1.1. Категорія сумніву в сучасній науці.....	7
1.2. Прототипова ситуація сумніву та її мовна реалізація	25
РОЗДІЛ 2. Засоби репрезентації сумніву в англійськомовному художньому дискурсі	34
2.1. Вербальні та невербальні засоби вираження сумніву.....	34
2.2. Метафора сумніву в англійськомовному художньому дискурсі.....	47
2.3. Модуси репрезентації категорії сумніву.....	56
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ І ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	73

ВСТУП

Сучасну лінгвістичну парадигму визначає зорієнтованість на дослідження категорій мови як певних універсалій, що виникли внаслідок мовленнєво-мисленнєвих операцій та експлікують поняттєвий зміст явищ, предметів і властивостей об'єктивного світу. В останні роки статус категорії сумніву та її реалізації в мові постає предметом зацікавлення вчених різних галузей наукових знань, зокрема філософії, логіки, психології тощо. Набуває виразності опертя на класичне твердження про щільну взаємодію мови й мислення, робиться акцент на антропоцентризмі, що ґрунтується на ідеях вивчення мови задля пізнання її носія.

Традиційно сумнів розглядався в рамках суб'єктивної модальності, а саме як категорія епістемічної модальності, яка полягає в тому, що людина оцінює ситуацію як можливу, ймовірну або сумнівну. Ця оцінка залежить від ступеня знання мовця про дійсність. Вона завжди суб'єктивна, пов'язана з висновком мовця.

Деякі аспекти категорії сумніву вже були предметом мовознавчої розвідки. Так, досліджувалися семантичний і прагмасемантичний аспекти сумніву; сумнів розглядався як модусна категорія, лінгвокультурний концепт; значна увага приділялася аналізу дієслів, що актуалізують семантику модальності сумніву в різних типах дискурсу.

Сумнів – специфічне переживання людини, що виникає в процесі її розумової діяльності, найважливіша складова ментального й емоційного стану, оскільки має двоїсту психічну природу: з одного боку, сумнів носить деструктивний, руйнівний характер, а з іншого – продуктивний, що стимулює розвиток і вдосконалення людини. Це – неодмінний супутник психологічних переживань мовної особистості, постійна і невичерпна тема життєопису персонажів, традиційний об'єкт творчих інтерпретацій у художніх текстах.

Актуальність теми кваліфікаційної роботи визначається характерною для сучасної лінгвістики тенденцією до інтеграції різних лінгвістичних напрямів на основі уваги до «людського фактору» в мові, до мовної картини світу, що дозволяє розглядати проблему виокремлення й опису категорії сумніву в руслі взаємодії семантики, граматики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, що забезпечує різнобічний підхід до аналізованого фрагменту мовної та мовленнєвої діяльності. Актуальність пропонованої праці зумовлена також багатоплановістю досліджуваного фрагмента мовної картини світу, його приналежністю як до інтелектуальної сфери суб'єкта, так і до його емоційної сфери. Опис «інструментарію» категорії сумніву дозволить глибше проникнути в механізм пізнавальної, мовленнєво-мисленнєвої та емоційної діяльності людини, в її ментальний і внутрішній світ. Вивчення семантики сумніву «від смислу до форми» і від «форми до змісту», на нашу думку, допоможе встановити змістовний обсяг цієї категорії й виявити основні засоби її мовної репрезентації. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку лінгвістики, які ставлять в центр уваги дослідників позицію мовця. Дослідження передбачає комплексний аналіз семантики сумніву, що дозволить розширити й поглибити знання про англійськомовну картину світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у руслі кафедральної наукової теми «Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на формування фахівця з іноземних мов у сучасному мультикультурному просторі» (номер держреєстрації 0117U 003763).

Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження категорії сумніву в англійськомовному художньому дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- схарактеризувати основні наукові підходи до розуміння сутності категорії сумніву в лінгвістиці, філософії, психології;

- виявити й описати прототипову ситуацію сумніву й конструкцію для її вираження в сучасній англійській мові;
- визначити й систематизувати засоби репрезентації категорії сумніву в англійськомовному художньому дискурсі.

Об'єктом вивчення постає категорія сумніву в сучасній англійській мові.

Предмет дослідження – комплекс вербальних і невербальних засобів репрезентації категорії сумніву в англійськомовному художньому дискурсі.

Складність семантики сумніву як об'єкта лінгвістичного аналізу й опису вимагає застосування комплексного підходу до її вивчення.

Досягнення мети, вирішення накреслених завдань, достовірність отриманих результатів і висновків забезпечується використанням низки **методів**: *описового*, який представлений конкретними прийомами спостереження, зіставлення, узагальнення та інтерпретації мовного матеріалу; реалізації описового методу сприяють *методи компонентного* (аналіз словникових дефініцій для ілюстрації семантичного вираження сумніву, дослідження лексичних засобів його репрезентації) і *трансформаційного аналізу*. На різних етапах дослідження використовувався метод *контекстуального аналізу* для з'ясування засобів експлікації сумніву та метод *суцільної вибірки*.

Матеріал дослідження представлений текстовими фрагментами, що репрезентують ситуації сумніву (уривки з творів англійськомовних авторів).

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у можливості використання її результатів і висновків у практиці викладання англійської мови, теоретичних курсів – «Стилістика англійської мови», «Інтерпретація тексту».

Апробація результатів роботи. Результати дослідження було обговорено на засіданнях кафедри англійської філології та прикладної

лінгвістики Херсонського державного університету, які були проведені в формі попереднього захисту розпочатого дослідження на етапах опрацювання й узагальнення теоретичної й практичної частин роботи; також результати роботи пройшли апробацію на науковому семінарі-дискусії з актуальних питань перекладознавства та англістики (листопад, 2020 року).

Публікації. Результати роботи пройшли апробацію на I Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи» (Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», м. Одеса, 23-24 жовтня 2020 року).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СУМНІВУ

1.1. Категорія сумніву в сучасній науці

У роботі сумнів є об'єктом лінгвістичного дослідження, однак, як показує досвід сучасної науки, складні багатоаспектні явища слід розглядати в рамках міждисциплінарного підходу. Вивчення емоцій у лінгвістиці неможливо без участі досягнень інших наук. Сумнів є також об'єктом дослідження психології і філософії. Психологічний і філософський аспекти об'єднують мову: саме в мові, в системі її засобів і значень виражається й інтерпретується категорія сумніву як об'єкт філософського і психологічного знання. Отже, розглянемо основні положення сучасних філософських і психологічних досліджень, які є основою для лінгвістичного опису обраного нами об'єкту.

Аналіз наукової літератури показує, що категорія сумніву як об'єкт філософського аналізу є недостатньо розробленою темою у вітчизняній філософії [51, с. 3]. Сьогодні проблема сумніву розглядається, як правило, в рамках соціальної філософії та філософії пізнання. Це цілком закономірно, так як ще древні філософи використовували сумнів у якості методу пізнання. У сучасній філософії сумнів розуміють «як форму існування особистісного смислу в знанні, яка фіксує момент співвіднесення пізнавальної реальності з людським світом цінностей і очікувань» [38, с. 14]; «стан занепокоєння і незадоволення, який змушує діяти з метою його усунення, що породжує бажання перейти до стану вірування – спокійного і задоволеного» [40, с. 285]; «стан непевності, нерішучості, коливання в тому, що слід вважати істинним або правильним» [51, с. 5]. Сумнів являє собою ситуацію розумового процесу вибору того або іншого судження для прийняття його в якості власної думки або стан, коли людина не може зробити вибір між двома

суперечливими думками. На переконання філософів, саме сумнів забезпечує безперервність досвіду в пізнанні. Таким чином, сумнів відкриває людині нестійку, двозначну реальність, є стимулом дослідження і досягнення вірування як кінцевої мети. Дослідники підкреслюють, що «саме досвід, особистість ученого, представлені в сумніві в згорнутому вигляді, надають науковому знанню гуманітарного характеру» [38, с. 15].

Виділяються такі причини неможливості зробити вибір між двома суперечливими думками: нерішучість, брак інформації, брак часу, упереджене ставлення до об'єкта, хворобливий стан, психічний розлад тощо. Цей перелік причин можна продовжити.

Так, наприклад, процесу вибору може перешкодити не лише брак інформації, а й її надлишок. Невпевненість у собі, розгубленість, страх, сором й інші емоції також не сприяють, на наш погляд, оптимальному процесу вибору.

Сумнів відразу ж перестає існувати, якщо вибір зроблено. Саме сумнів, що сприяє викриттю брехні, свідчить про наявність в людині прагнення до істини, вміння думати й аналізувати, говорить про твердість переконань і бажання привести їх у повну гармонію зі своїми принципами.

Сила, продуктивність й об'єкт сумніву залежать від сили мислення, сміливості, незалежності та інтелектуального розвитку індивіда» [51, с. 47]. Психічно здоровій людині не уникнути сумнівів у процесі життя. Однак існують і патологічні стани сумніву, які являють собою неадекватні обтяжливо-тривожні переживання морально-етичного, іпохондричного змісту, які часто не відповідають реальності. До таких сумнівів схильні недовірливі, підозрілі люди, схильні до перебільшень, нескінченного аналізу і створення напруженої ситуації в колективі.

Причиною виникнення сумніву є сукупність таких складових: володіння предметними знаннями, наявність аналізу знань і зіставлення

їх з новим судженням, протиріччя результатів аналізу з істотними положеннями нового судження, прагнення сформулювати власну думку шляхом усунення протиріч (виявлення помилок у знаннях, уявлення про нове судження, аналіз).

Можна також виділити причини, які супроводжують відсутність сумніву: нестача знань, недостатність навичок аналізу і порівняння, відсутність протиріч між знаннями і новим судженням, небажання мати власну думку, наявність «сліпої» довіри до джерела нового судження, внаслідок усунення сумнівів у минулому. Відповідно, на думку вчених, «люди, які поєднують у собі ці чинники», мають такі особистісні характеристики: неграмотність, дурість, легковажність, легковірність, наївність, фанатизм або навіть психічні захворювання, що позбавляє людину можливості тверезо мислити.

Однак головним для нас є той факт, що «сумнів це обов'язковий момент самостійної, осмисленої позиції в області світогляду», самостійна особистість не може прожити життя без сумнівів [51, с. 48].

Як зазначають дослідники [38; 40; 51], сумнів може відіграти як позитивну, так і негативну роль у бажанні людини переконатися в правильності вибору своєї життєвої позиції. Сумнів може допомагати прогресу, але може служити і регресу.

Філософи пояснюють це тим, що сумнів буває двох видів.

1. Конструктивний сумнів – це сумнів, який дає поштовх для нових відкриттів у науці, для подальшого інтелектуального вдосконалення людини. На думку вчених, допитлива особистість майже завжди невдоволена простою констатацією фактів, їй завжди хочеться переконатися у правильності вирішення тієї чи іншої проблеми. Історичні факти свідчать про те, що людина завжди прагнула викрити брехню, протягом століть йшла до правди саме через сумніви, відкидаючи догми і таким чином відкриваючи собі шлях до нових досягнень в галузі науки

або у сфері соціального життя. Сумнів утримує від сліпої, фанатичної віри, яка позбавляє людину права вибору і свободи у світогляді.

2. Деструктивний сумнів – це сумнів, який здатний гальмувати інтелектуальний розвиток особистості, сприяти руйнуванню. Такий сумнів ідентичний підозрілості, манії переслідування, й якщо інформація, яка надходить завжди буде піддаватися деструктивному сумніву, то на реципієнта чекають найтрагічніші наслідки, так як подібний сумнів тягне за собою невпевненість, підриває довіру до людей, до подій, і навіть може стати причиною психічних розладів (маніакальні прояви, тотальна недовіра, «зациклення»). У науці деструктивний сумнів призводить або до регресу, або до ситуації, коли вчений багаторазово перевіряє ще раз одну і ту ж гіпотезу, не наважуючись іти вперед у своїх дослідженнях, побоюється помилкових висновків, уникає нової інформації. Вчений не намагається прийти до якогось певного рішення і залишається довгий час на тих же самих позиціях [51, с. 49–53].

Виникає питання, чи може людина навчитися сумніватися «конструктивно», щоб через уміння розібратися у своїх сумнівах обрати для себе вірний шлях, знайти душевний спокій і ясність розуму. Філософи відповідають на це питання позитивно, але необхідно зробити свої сумніви послідовними.

Для цього пропонується така схема дій:

1) спочатку реципієнт повинен піддати отриману інформацію конструктивному сумніву;

2) потім необхідно інформацію детально і критично проаналізувати, що дозволить виділити слабкі та сильні сторони розглянутого предмета;

3) далі слід перевірити результати аналізу або теоретичним, або експериментальним шляхом і таким чином отримати доказ або докази «за» і «проти» цього явища; ретельно зважити всі доводи й аргументи;

4) отримані дані необхідно піддати підсумковій рефлексії, і тільки у разі зникнення будь-якого сумніву робиться остаточний висновок про істинність або хибність розглянутого питання.

Тільки після цього реципієнт може говорити про його переконання з цього питання. Однак слід зазначити, що навіть якщо інформація піддається конструктивного сумніву і проходить усі стадії перевірки, це не дає індивіду ніяких гарантій: з часом гіпотеза може виявитися брехнею, й, навпаки, помилкова гіпотеза цілком може стати у майбутньому істиною [51, с. 52–54].

Таким чином, можна зробити висновок, що сумнів – це «захисний механізм свідомості, який допомагає порівняти раціональні цілі і реальні смисли і життєві цінності. Головною функцією цього механізму є «функція порятунку», тобто сумнів дає індивіду можливість врятуватися від усіх форм брехні, дезінформації, від усіляких проявів сліпої віри, фанатизму, тому неприпустимо чекати, поки ситуація проясніє сама. Індивід повинен самостійно вживати заходів щодо поліпшення свого стану, перебувати у безперервному пошуку рішення.

У сфері науки конструктивний сумнів слугує прогресу, є «джерелом питання», «індикатором кризи», «індикатором протиріч у пізнанні», «гарантом відтворення проблемних ситуацій у науці», «умовою переходу знання зі стану нестійкості на проблемний рівень», «вищим інстинктом пізнання, станом вищої пізнавальної активності, етико-пізнавальною цінністю, втрата якої робить формування цілісних уявлень у пізнанні проблематичним».

Сумнів розглядається й як інтелектуальна емоція.

Наявність емоційних явищ у процесі пізнання зазначалася ще давньогрецькими філософами Платоном і Аристотелем. Термін «інтелектуальні почуття» виникає в першій половині дев'ятнадцятого сторіччя в школі І. Гербарта, представники якої виділяють інтелектуальні почуття контрасту, зміни, здивування. В їх інтерпретації інтелектуальні

почуття зводяться до свідомої оцінки відносин між уявленнями і не відрізняються від пізнавальних процесів; належать до початкового етапу розумового акту – запитання [цит. за: 24, с. 190].

У різний час дослідники відносили до інтелектуальних емоцій очікування, несподіванку, обман, розумове напруження, здивування, допитливість, сумнів, упевненість, істинність і хибність, почуття внутрішньої узгодженості й неузгодженості, задоволення від розумового процесу. Визнавалося, що пізнавальна діяльність породжує своєрідний емоційний відгук. Як правило, психологи лише уточнювали і конкретизували ці явища, в той час як функції інтелектуальних емоцій й інтелектуальних почуттів у мисленні, причини й умови їх виникнення залишалися у класичній психології неопрацьованими.

Питання про взаємозв'язок емоцій, почуттів і розумового процесу вже давно знаходиться у полі зору дослідників. Так, О. Потебня зазначає, що «спостереження показує, що почуття не тільки супроводжуються думкою, а й залежні від неї» і підкреслює, що «було б помилково визнавати повну незалежність розуму, почуття і волі» [45, с. 50–53]. Л. Виготський також у край негативно ставить до спроб «відірвати» інтелектуальний бік нашої свідомості від його афективної, вольової сторони, він вважає, що за такого відриву мислення неминуче перетворюється на автономний потік думок, відривається від повноти життя, живих спонукань, інтересів, уподобань людини.

Досліджуючи емоційні і пізнавальні процеси, вчені доводять, що мислення являє собою єдність інтелектуального й емоційного, а емоція – єдність емоційного й інтелектуального: йдеться про те, що емоція не тільки знаходиться в єдності і взаємозв'язку з інтелектом або мислення з емоцією, а й про те, що саме мислення як реальний психічний процес є єдністю інтелектуального й емоційного, а емоція – єдністю емоційного й інтелектуального.

Проте, одним із основних питань психології залишається питання про зв'язок між інтелектом і афектом.

Під інтелектуальними емоціями і почуттями розуміють «специфічні переживання, що виникають у людини в процесі розумової діяльності» [24, с. 190]. Дослідники розглядають здивування, інтерес, цікавість, почуття гумору, сумнів (непевність), впевненість як інтелектуальні емоції, але підкреслюють, що «це не «чисті» емоції», наполягаючи на тому, що інтелектуальні емоції – це «результат взаємодії емоційного реагування і процесу пізнання» [24, с. 191].

П. Симонов вважає, що емоції з'являються внаслідок нестачі або надлишку відомостей, необхідних для задоволення потреби. Емоція в цій концепції є екстрений компенсаторний механізм, який заповнює дефіцит інформації, необхідної для досягнення цілей і задоволення потреб. Ступінь емоційної напруги визначається силою потреби і величиною дефіциту прагматичної інформації, необхідної для досягнення мети. Автор навіть пропонує «формулу емоцій»: $E = P (I_n - I_c)$, де: E – емоція; P – потреба; I_n – інформація, необхідна для задоволення потреби; I_c – інформація, якою суб'єкт володіє на момент виникнення потреби. Таким чином, виходить, що емоція виникає тільки за наявності потреби. Емоції не буде і в тому випадку, якщо потреба є, але людина володіє необхідною для її задоволення інформацією, тобто в умовах повної визначеності мета може бути досягнута і без допомоги емоцій. Негативні емоції виникають при нестачі відомостей, необхідних для досягнення цілі. Позитивна емоція виникне тільки в тому випадку, якщо нова інформація перевищить наявний раніше прогноз щодо ймовірності досягнення мети – задоволення потреби. Позитивні емоції можуть виникати і при зменшенні дефіциту інформації, тобто при поліпшенні прогнозу. Теорія П. Симонова неодноразово критикувалася психологами [24] В результаті виникло багато питань, перш за все психологи не згодні з «формулою емоцій». Так, наприклад, дослідники підкреслюють, що «коли автор забуває про

горезвісну «формулу емоцій», він висловлює розумні і логічно несуперечливі судження про причини і ролі позитивних і негативних емоцій» [24, с. 88].

Детальне дослідження проблеми вивчення інтелектуальних емоцій і почуттів у психології, на наш погляд, належить І. Васильєву. Під інтелектуальними емоціями і почуттями автор розуміє переживання, що виникають у суб'єкта в ході пізнання об'єктивної дійсності. До такого типу переживань належать здивування, здогадка, впевненість, сумнів, успіх і неуспіх розумової діяльності [11, с. 133]. Дослідник наполягає на тому, що теоретичні й експериментальні дані дають можливість віддати перевагу саме цій точці зору. У разі інтелектуальної емоції сам розумовий процес стає предметом емоційної оцінки. Інтелектуальні емоції спрямовуються саме на розумовий процес, в них простежуються окремі його етапи: постановка проблеми, виникнення здогадки, її перевірка тощо. На відміну від пізнавальних процесів інтелектуальні емоції відображають не предмети й явища об'єктивної дійсності, а зв'язки між ними. У них виражається цінність тих реальних пізнавальних відносин між суб'єктом і об'єктом, які складаються в розумовому процесі з точки зору мотивів суб'єкта. Дослідник відзначає, що «як суб'єктивні утвореннями, що не мають аналога в зовнішньому світі, інтелектуальні емоції проте не ізольовані від об'єктивної дійсності. Зв'язок між ними і реальністю здійснюється за допомогою розумового процесу, що відбиває об'єктивну реальність» [11, с. 151–152].

Ці емоції виникають в процесі розумової діяльності, відображають цінність того чи іншого напрямку думки і впливають на подальший розвиток розумового процесу. Такий вплив здійснюється на базі оцінки ходу розумового процесу і виражається в двох основних функціях інтелектуальних емоцій: орієнтувальна й спонукальна. Емоційне орієнтування носить особливий характер, відмінний від орієнтувальної функції пізнавальних процесів. Це орієнтування дає можливість суб'єкту

виділяти в розумовій діяльності ті напрямки, які мають для нього сенс з точки зору його цілей і мотивів. Інтелектуальні емоції спонукають суб'єкта до дій з усвідомлення значущих компонентів у процесі розумової діяльності і до їх використання в подальшому розумовому процесі.

В основі спонукання лежать мотиви суб'єкта. Таким чином, емоційні явища – це конкретні механізми, за допомогою яких здійснюється спонукання.

І. Васильєв, вважає, що в трактуванні інтелектуальних емоцій не можна відмовлятися від їх спонукальної функції, так як в цьому випадку виникне розрив між емоціями і мотивами розумової діяльності, а також між емоціями і діями суб'єкта. Все це, на думку автора, «дає нам підставу говорити про специфічність інтелектуальних емоцій і почуттів у порівнянні з іншими видами емоцій і почуттів людини – вищими естетичними й етичними, а також так званими автономними емоціями, такими, як страх, любов, гордість тощо. Така специфічність обумовлена головним чином особливим функціонально-генетичним зв'язком інтелектуальних емоцій з розумовою діяльністю. На відміну від усіх інших, вони не тільки виникають в процесі розумової діяльності, але і спрямовуються на неї, оцінюють її успішність і неуспішність з точки зору мотивів розумової діяльності і на підставі цієї оцінки активно впливають на хід розумового процесу для задоволення пізнавальних потреб суб'єкта» [11, с. 153].

У 40-50-х роках минулого сторіччя у світовій і вітчизняній науці виникає інтерес до дослідження психічних станів, під якими у психології розуміють «цілісну характеристику психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність протікання психічних процесів у залежності від предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних характеристик особистості» [36, с. 44], «цілісну реакцію особистості на зовнішні і внутрішні стимули, спрямовані на досягнення корисного результату» [24, с. 73].

Психічний стан відрізняється від психічного процесу більшою цілісністю і стійкістю. Психічний процес може перейти у психічний стан (наприклад, процес сприйняття художньої картини може перетворитися на досить складний психічний стан під враженням цієї картини)» [36, с. 45].

Стани є найважливішою частиною всієї психічної регуляції, відіграючи істотну роль в будь-якому виді діяльності й поведінки. Психічні стани багатовимірні, вони виступають і як система організації психічних процесів, і як суб'єктивне ставлення до явища, і як механізм оцінки дійсності. Зміна психічного стану проявляється у вигляді зміни суб'єктивного ставлення до ситуації або зміни мотивів відносно розв'язуваного завдання. Будь-які істотні зміни зовнішнього середовища, зміни у внутрішньому світі особистості, в організмі викликають певний відгук у людині як цілісності, тягнуть за собою перехід до нового психічного стану, змінюють рівень активності суб'єкта, характер його переживань тощо. Можна сказати, що в психічних станах відбивається взаємодія людини з навколишнім середовищем. Психологи визнають безперервність станів – відсутність різко виражених переходів з одного стану в інший. Чистих станів у діяльності майже не існує. Будь-який актуальний стан бере свій початок у попередньому стані [34, с. 12]. Будь-яке психічне стан складається з таких складових: емоційної складової (домінуюча емоція й настрої); складової відносин (особливості самооцінки і прийняття себе, задоволеність стосунками зі світом природи, предметів, людей); когнітивної складової (інтерпретація поточної життєвої ситуації, повнота її розуміння; інтерпретація й оцінки свого тілесного і душевного здоров'я, прогноз його динаміки); мотиваційної складової (гострота потреб, сила мотивації); складової фізичного самопочуття (органічне самопочуття, тонус життєдіяльності організму) [34, с. 34].

В якості самостійного класу виділяють емоційні стани. Емоційні стани – це клас станів, в яких емоційні характеристики виходять на перший план, тобто індивід, перебуваючи в одному з емоційних станів, переживає інтенсивні емоції. Психологи відносять впевненість, сумнів, подив (а також нерішучість, роздуми, здивованість, зацікавленість, зосередженість, осяяння тощо) до психічних станів середньої (оптимальна) психічної активності, в яких виділяють три компоненти: пізнавальний, емоційний і вольовий. Так, В. Ганзен зазначає, що психічні стани містять у собі, як правило, емоційні й вольові компоненти, що значно ускладнює чіткий поділ понять і змушує при класифікації враховувати домінування того чи іншого компонента в структурі станів. Дослідник відносить сумнів до групи вольових мотиваційних психічних станів.

Ці стани супроводжують прояв мотивів людини, спрямованих на задоволення духовної (в тому числі і пізнавальної) або матеріальної потреби. До групи вольових мотиваційних станів В. Ганзен також відносить нудьгу, зацікавленість, цікавість, здивування, здивованість, тривогу, страх, жах, паніку [14. с. 192–193].

Група емоційних станів перетинається з іншими класифікаційними групами. Ця особливість пояснюється тим, що «серед будь-яких інших станів ми не зможемо знайти жодного, для якого емоційні характеристики не мали б значення й їх не варто було б включати в його опис» [34, с. 38]. Справжнє твердження має для нас особливе значення, тому означає, що психічний стан сумніву, як і будь-який інший психічний стан, обов'язково має емоційну складову, яка, безумовно, вербалізується в мовленні, але, на жаль, зазвичай залишається поза увагою лінгвістів і ними не розглядається. Аналіз наукової літератури з теми дослідження дозволяє зробити висновок, що й дотепер не існує лінгвістичних досліджень, де б сумнів, невпевненість або впевненість розглядалися як специфічні інтелектуальні емоції або психічні стани.

Однак, на думку психологів, саме художня література, а саме текст, є вагомим для розуміння психічних станів. «Можна сказати, що сьогодні поки ще не достатньо розроблені об'єктивні методи наукового вивчення психічних станів, головним джерелом їх пізнання є літературно-художні твори. Так, про почуття, і, перш за все настрої, з великою художністю говорять нам ліричні твори» [36, с. 47].

Далі розглянемо сумнів як модусну категорію.

Можливо, саме у зв'язку з необхідністю вирішити питання про розмежування категорій суб'єктивної модальності, емотивності, оцінки тощо, в лінгвістиці робляться спроби розглянути ці категорії як рівноправні модусні категорії. Надалі будемо говорити про модус «як комплекс таких суб'єктивних смислів, який може і повинен висловити мовець, розпочинаючи той чи інший вид спілкування і стаючи автором висловлювань, побудованих за законами певної мови» [58, с. 80]. Модусні категорії відображають продумане ставлення людини до висловлення й існують як форма вираження суб'єктивності людини, будучи комунікативними за своєю суттю, так як вони тісно пов'язані з самим процесом комунікації, служать процесу спілкування і розуміння. Без модусних категорій комунікація була б неможливою [26, с. 91].

Категорії модусу характеризуються розмитістю кордонів, а їх численні значення реалізуються різними засобами мовної системи. Основне функціональне значення категорії модусу – вираження суб'єктивного початку при вираженні об'єктивної реальності. Можна сказати, що в модусі «проявляється суб'єктивність в інтересах мовця: відносини і оцінки мовця, підставою для яких служать положення автора щодо описуваних подій, його уявлення про достовірність тієї чи іншої інформації, його «система цінностей» подій тощо» [58, с. 81].

Зауважимо, що під диктумом у широкому плані розуміють пропозиційне значення – відображення певної події, стану речей (предметна ситуація). Модус відображає корелятивну операцію,

вироблену мислячим суб'єктом, те, що йдеться про диктум: ким, коли, кому, з якою метою, в яких умовах. Він охоплює мінливі елементи висловлювання, суб'єктивно забарвлені, що залежать від інтенції мовця (мовленнєва ситуація) [13, с. 19–21].

У модальності більш вираженим є аспект відносини, а в модусі, крім цього, актуалізується особистість мовця з його рольовими функціями. Можна сказати, що «модус – все те, що може бути кваліфіковано як стан свідомості мовця (джерело знання і думки, мета повідомлення, емоції і бажання, ступінь упевненості тощо)» [31, с. 141]. Модус є динамічним і багатофункціональним явищем. Категорії модусу знаходяться в постійній взаємодії з реальною дійсністю, володіють здатністю видозмінюватися, набувати нових значень і форми і «визначаються широтою ментальності людини» [26, с. 91]. Саме модус, на думку дослідниці, дає можливість найкраще висловити психологічний план мовлення.

Різні автори включають різні елементи в модифікаційний аспект речення, що, швидше за все, пояснюється складністю описуваного об'єкта, різними концепціями і різним мовним матеріалом авторів.

Детальне дослідження, присвячене категоріям модусу, належить Т. Шмельовій, на думку якої, модус являє собою комплекс семантичних категорій, які відповідно до їх призначення в реченні поділяються на три групи: актуалізаційні (персоналізація, часова локалізація, просторова локалізація), кваліфікативні і соціальні [58, с. 82]. Для нас особливий інтерес являють кваліфікативні категорії, тому розглянемо їх докладніше.

Кваліфікативні модусні категорії дозволяють мовцю висловити своє ставлення до подій та інформації про них. Цю групу складають модальність, авторизація, персуазивність й оцінність.

Модальність – семантична категорія, яка об'єднує коло кваліфікацій, інтегральним компонентом яких є віднесеність до планів «реальність / ірреальність». На основі кваліфікації події як ірреального

утворюється велике коло модальних значень, сенс яких полягає у вказівці на поворот події від ірреальності до реальності – здійснення події. Йдеться про значення можливості, необхідності, бажаності тощо.

Персуазивність – модусна категорія, за допомогою якої мовець кваліфікує повідомлення з точки зору його достовірності. Мається на увазі не відповідність або невідповідність об'єктивного стану речей, а суб'єктивне ставлення мовця до цієї характеристики інформації – його впевненості / невпевненості в достовірності викладу. План змісту персуазивності полягає в протиставленні «впевнений / не впевнений» у достовірності інформації і зазначенням ступеня невпевненості аж до впевненості у зворотному. План вираження влаштований таким чином, що позитивне значення – відсутність сумнівів у достовірності – не отримує спеціального вираження за допомогою будь-яких показників (виражається імпліцитно). Спеціальні засоби використовуються тільки в тому випадку, якщо автор хоче повідомити про свою невпевненість. Мета такого повідомлення може бути різною: зняття відповідальності з мовця за недостатньо перевірені факти; ефект синтаксичної ввічливості, «дипломатичності», яка виключає категоричність викладу своїх поглядів і думок. Мовець змушений повідомляти про свою невпевненість, коли він не володіє знаннями, достатніми для докладного опису або оцінки ситуації.

Іноді мовець експліцитно виражає відсутність у нього таких знань (не знаю, але, може бути). Відсутність впевненості є природною для автора, який викладає свої здогади, гіпотетичні судження. Особливим випадком виявляється ситуація номінативних труднощів, коли мовець через ті чи інші причини не має номінації для описуваної події, яка сприймалася б їм як адекватна і не суперечила б номінативному узусу мови. У цій ситуації дається номінація з позначкою недостовірності, приблизності, або низки з декількох, у виборі яких він не впевнений.

Авторизація – модусна категорія, за допомогою якої інформація у реченні кваліфікується стосовно джерел або способів її отримання. План змісту авторизації структурується протиставленням своє / чуже, або авторське / цитоване. Спеціальної позначки вимагає тільки другий випадок – виклад чужої інформації, переказ. Для власної інформації автор може вказати, яким чином вона отримана (в результаті його зорового, слухового або інтелектуального сприйняття, логічної або оцінної діяльності). При переказі запозиченої інформації важливо вказати її джерело (наприклад: як стверджують астрономи, як стало відомо з газет тощо).

Т. Шмельова зазначає регулярну взаємодію авторизації й персуазивності. Різні способи отримання інформації по-різному сприймаються щодо їх надійності, й отримана тим чи іншим способом інформація свідомо може бути більш-менш достовірною. «Чуже» завжди менш достовірно, ніж «своє», і тому авторизовані показники цитованого часто є одночасно показниками негативної персуазивності [58, с. 91–92].

Оцінність – вираження позитивного / негативного ставлення до подій, їх елементів й аспектів здійснення. На думку Т. Шмельової, оцінність є єдиним модусним значенням, висловлювати яке – «право», а не «обов'язок» мовця. Семантична категорія оцінності об'ємна і складно структурована, а мовцю пропонується широкий вибір в оцінках і способах їх вираження. До засобів вираження оцінки зазвичай відносять фонетичні, лексичні, граматичні, фразеологічні засоби.

О. Кобриня виділяє такі основні категорії, що входять до сфери модусу: модальність (реальність, бажаність, можливість, ймовірність, необхідність, інформованість, достовірність, спонукання, заперечення, наміри тощо, а також основні типи модальності: алетична, деонтична, епістемічна), оцінність, емотивність, апроксимація (приблизність / неточність), заперечення, персуазивність [26, с. 92].

Окремо дослідниця виділяє категорію приблизності, яка, на наш погляд, також тісно пов'язана з категорією сумніву / невпевненості.

Категорія приблизності у розумінні авторки є ще одним різновидом модусу і виражає суб'єктивне ставлення до фактів реальності.

На відміну від категорії оцінності, категорія приблизності відображає небажання автора висловлювання точно визначити своє ставлення. Іноді вона має на меті зняття категоричності, іноді використовується з метою передачі іронії. Приблизність є, мабуть, універсальною категорією, оскільки вона типова для багатьох мов, що дозволяє припустити наявність загальної ментальної основи, а також загальної комунікативної основи, так як з її допомогою мовець може і повинен уміти висловлювати свої думки в деяких ситуаціях неточно, завуальовано, приблизно. Категорія приблизності антропонімічна, вона безпосередньо пов'язана з людиною, з її небажанням або невмінням висловлювати свої думки категорично, прямо, вичерпно або, навпаки, пов'язана з наміром представити щось з меншим ступенем прямої спрямованості на обговорюваний об'єкт, з дотриманням норм етикету, стриманості, применшення [26, с. 95].

Категорія приблизності реалізується різними засобами, але детальному дослідженню, як показує аналіз наукової літератури, ще не піддавалася. Тому дослідники трактують її по-різному: як вираження неточної кількості, як некатегоричну оцінку ступеня прояву ознаки, як субкатегорію в рамках категорії персуазивності, як приблизну оцінку.

Слід зазначити, що категорія персуазивності в розумінні Т. Шмельова не має нічого спільного з визначенням категорії персуазивності, якого дотримується О. Кобрина. Традиційно вважається, що категорія персуазивності реалізує спробу впливу на реципієнта з метою домогтися від нього прийняття рішення про необхідність, бажаність або можливості здійснення дії. У плані комунікативної значущості ця категорія життєво необхідна людині в процесі спілкування

для досягнення поставлених цілей: переконати, підтримати або знайти підтримку, висловити впевненість, довести правоту.

Список модусних категорій є відкритим: слід відзначити їх постійне зростання з додаванням різних відтінків і більш широкого оцінного суб'єктивного значення. Всі модусні категорії певною мірою оцінні, але специфічні за значенням, яке вони передають [26, с. 99].

Н. Арутюнова у своїй класифікації модусних категорій виділяє окремий модус сумніву і припущення (сумнівно, можливо, може бути, малоймовірно, ще не доведено тощо) і відносить його до ментального плану [2, с. 411]. На нашу думку, модус сумніву і припущення перетинається з іншими модусами ментального плану – модусом думки (думати, вважати, здаватися тощо), модусом незнання, приховування та байдужості (не знати, невідомо, ще питання, важко сказати, таємниця, загадка) і модусом істинної оцінки (неможливо, неймовірно, не може бути, чи можливо тощо). Модус емотивного плану виражається предикативами (сумно, радісно, противно, приємно), прикметниками і дієприкметниками (радий, засмучений), дієсловами (шкодувати, жалкувати, боятися, побоюватися).

До цього ж розряду Н. Арутюнова відносить такі модусні слова як дивно, не віриться, цікаво, що виражають спонтанну психічну реакцію на те, що відбувається. Як зазначає дослідниця, вони є проміжною ланкою між емоційним і ментальним планами [2, с. 438]. Так як здивування, інтерес і сумнів входять в особливу групу інтелектуальних емоцій, то модусні слова, які використовуються для вираження сумніву, обслуговують і модус емотивного плану, що означає, що модус сумніву перетинається не тільки із зазначеними модусами, але і з модусом емотивного плану.

Отже, можна зробити висновок, що категорія сумніву має складну семантичну структуру і тісно взаємодіє з категоріями оцінки, емотивності, достовірності (можливості, ймовірності, апроксимації

(приблизність / неточність)). Різні види модусів характеризують висловлювання з різних боків, утворюючи його комплексну характеристику.

Л. Юровицька розглядає концепт «сумнів» у структурі концептуального макрополя «епістемічні ментальні стани», до яких відносить знання, обізнаність, переконання, думки, віру, впевненість, припущення, сумнів, передбачення тощо. Дослідниця визначає сумнів як такий епістемічний стан, в якому суб'єкт займає вірогідну й при цьому негативно когнітивну позицію відносно істинності певного судження P [59, с. 82–83], тобто суб'єкт дотримується думки, що є ймовірність хибності судження P , при цьому ймовірнісна негативна позиція (сумнів) поєднується з ймовірнісною позитивною позицією (припущення). Різниця між припущенням і сумнівом полягає в позитивному / негативному настрої (когнітивна позиція).

Мовні засоби експлікації сумніву актуалізують вірогідну негативну когнітивну позицію людини відносно якогось стану справ, а мовні засоби експлікації припущення – вірогідну позитивну когнітивну позицію.

Отже, як явище, яке об'єктивно існує, засноване на природних психічних можливостях індивіда та отримує філософське обґрунтування, сумнів втілюється в мові, стає частиною лінгвістичного простору. Належність сумніву до текстових категорій визначає різноманітність засобів вираження, що вказують на емоційний, психічний стан, фізичні відчуття, ступінь завершеності розумового процесу. Різноманітні мовні засоби формують структуру сумніву як процесу і виражають його семантику в контекстній взаємодії.

1.2. Прототипова ситуація сумніву та її мовна реалізація

У сучасних дослідженнях прототипова ситуація визначається як когнітивна модель ситуації, з якою пов'язане базове значення мовної

одиниці [35]. Одиниця мови відображає не об'єкти або відносини між об'єктами, а те, як ці об'єкти і відносини пізнаються і концептуалізуються мовцем, адже «навіть ті мовні значення, які пов'язані з перцепцією, не відображають безпосередньо візуальний або тактильний досвід, а певним чином його інтерпретують» [49, с. 18].

Для виявлення ознак прототипової ситуації сумніву ми проаналізували дефініції іменника *doubt* і його синонімів у сучасній англійській мові. Вибір лексеми *doubt* в якості прототипової обумовлений тим, що носії мови для вираження сумніву вживають іменник *doubt* набагато частіше, ніж іменник *uncertainty* [55].

У словнику знаходимо такі синоніми лексичної одиниці ***doubt***: *distrust, distrustfulness, dubiety, dubitation, incertitude, misdoubt, misgiving, mistrust, mistrustfulness, query, reservation, skepticism, suspicion, uncertainty* [81]. Словник *Collins English Dictionary* дає такі синоніми лексеми ***doubt***: *uncertainty, confusion, hesitation, dilemma, skepticism, misgiving, suspense, indecision, hesitancy, perplexity, vacillation, irresolution, dubiety* [71]. Представлені лексичні одиниці й іменник *doubt* є квазісинонімами, оскільки відрізняються один від одного за такими смисловими ознаками, як причина стану, його характер, інтенсивність і зовнішній прояв. У наведеному синонімічному ряду лексема *doubt* є домінантною.

Аналіз дефініцій лексеми *doubt* та її синонімів дає можливість виділити такі компоненти стану сумніву:

- епістемічний стан сумніву:

Емоційне ставлення до об'єкта пізнання завжди нерозривно пов'язане з раціональною оцінкою, яка є основою компонента «епістемічний стан». Фактор вибору з низки альтернатив штовхає людину на ціннісне порівняння. В силу того, що вибір вимагає мотивування, альтернативи порівнюються / оцінюються з точки зору того, що краще і що гірше [12, с. 233]. Окрім того, сумнів пов'язаний з раціональною оцінкою істинності / хибності, реальності / нереальності тих чи інших

відомостей. При цьому важливою є не об'єктивна істинність або хибність відомостей, а суб'єктивні уявлення про них. Оцінці піддається можливість, реальність, необхідність, бажаність будь-яких дій або подій.

У дефініціях досліджуваних лексем про суб'єктивне уявлення людини про певний стан справ свідчать компоненти *belief, feeling, idea, thought: doubt, n. – a feeling of ...; qualm, n. – thought ...; suspicion, n – a belief or idea ...*. Епістемічний стан сумніву формується на основі раціональної оцінки, вказівку на яку знаходимо в дефініціях іменника *doubt* і його синонімів у вигляді таких компонентів: *doubt, n. – ... uncertainty about the truth, reality or nature of something, misgiving, n. – something might not be right.*

- негативний емоційний стан:

Перебуваючи у стані сумніву, суб'єкт нерідко відчуває дискомфорт, неспокій і напруженість. Стан сумніву оцінюється як негативний, що експліцитно виражено у словникових дефініціях аналізованих іменників компонентами *unpleasant, disturbing emotion, feeling of uneasiness, uncomfortable feeling, mental uneasiness, a feeling of worry: dilemma, n. – 2a. ... unpleasant choice; qualm, n. – 2. disturbing emotion (as doubt or fear); 3. a feeling of uneasiness about ...; an uncomfortable feeling of doubt about ...; suspicion, n – 1b. a state of mental uneasiness and uncertainty.* Наявність перерахованих компонентів свідчить про те, що суб'єкт сумніву емоційно оцінює стан, який він переживає.

- ментальний об'єкт:

Людина відчуває сумнів стосовно фактів, подій, власних думок або поведінки тощо. Це може бути записано як S сумнівається, що Р (S – суб'єкт стану, Р – стан справ). Про цю ознаку свідчить наявність у словникових дефініціях компонентів *that, about, concerning: distrust, n. – a feeling that you can not trust someone; doubt, n. – 1. uncertainty about the truth, fact, or existence of something; misgiving, n. – a feeling of doubt or*

suspicion especially concerning a future event; a feeling of doubt about something.

- ментальна альтернатива:

Сумнів не існує без альтернативи, яка завжди пов'язана з ситуацією вибору, отже, прийняттям або неприйняттям рішення, що безпосередньо виражено у словникових дефініціях за допомогою компонентів *alternative(s), choice: dilemma, n. – 1. an argument presenting two or more equally conclusive alternatives (MWCD); ... difficult to decide what to do, because all the choices seem equally good or equally bad.* Людина порівнює переваги тієї чи іншої альтернативи (можливості), тобто дає порівняльну оцінку конкретних подій, їх ймовірності та наслідків [2].

- причинність:

Сумнів не виникає безпідставно. Причиною сумніву є недостатня кількість інформації про об'єкт. Ознака «причинність» знаходить вираження у словникових дефініціях у вигляді компоненту *because: uncertainty, n. – 1. a nervous feeling that you have because you think bad things might happen; 2. a situation which you are not sure about because you do not know what will happen.*

- інтенсивність:

Сумнів людини може бути сильним, середнім або слабким. Ознака «інтенсивність» актуалізується в дефініціях лексеми *doubt* та її синонімів за допомогою компонентів *great, slight* тощо: *qualm, n – a feeling of slight worry or doubt ...; skepticism, n. – great doubt about whether something is true or useful.*

- зовнішній прояв:

Психічний стан може характеризуватися ознакою «зовнішній прояв», і стан сумніву не є винятком. Ознака «зовнішній прояв» експлікується у словникових дефініціях за допомогою компонентів *pausing or faltering in speech, a pause: hesitation, n. – 2. pausing or faltering in speech; incredulity, n. – a pause before doing something.*

Отже, аналіз дефініцій лексеми *doubt* та її синонімів дозволяє виділити такі компоненти стану сумніву, як епістемічний стан сумніву, негативний емоційний стан, ментальний об'єкт, ментальна альтернатива, причинність, інтенсивність і зовнішній прояв.

Прототиповою формою вираження сумніву є конструкція *I doubt (that) + Indefinite / Perfect Tenses*, наприклад:

“Hey, I’m your husband”, I said.

“Really? Prove it”.

“How?” I asked inwardly thinking.

“Carry me over the threshold”, she said.

“I doubt you believe in that nonsense!”

“Carry me, and I’ll decide after” [88, p. 105].

У наведеному прикладі спостерігаємо, як молода дружина просить свого чоловіка, дотримуючись народних традицій, перенести її через поріг будинку. У суб'єкта сумніву немає достовірної інформації (причина), чи виявляється його дружина марновірною (ментальний об'єкт). Між альтернативами «дружина вірить у забобони» і «дружина не вірить у забобони» суб'єкт обирає останню в якості власної думки. Відсутність інформації про альтернативу породжує сумнів суб'єкта. Як бачимо, всі компоненти прототипової ситуації сумніву актуалізуються у висловлюванні *I doubt you believe in that nonsense!*, яке, у свою чергу, є прикладом реалізації конструкції для вираження сумніву.

Вважаємо, що прототипова ситуація сумніву включає в себе епістемічний стан сумніву, ментальний об'єкт, ментальну альтернативу, причинність та суб'єкт стану.

Проведений аналіз емпіричного матеріалу демонструє й відхилення від прототипової конструкції *I doubt (that) + Indefinite / Perfect Tenses* для вираження сумніву. Висловлювання, в яких сумнів есплікується за допомогою різних мовних засобів, відхиляються від прототипової конструкції за такими ознаками:

1) за ознакою *суб'єкт сумніву*:

Суб'єкт сумніву у прототивовій конструкції виражається, як ми вже зазначали, особовим займенником першої особи однини. Однак спостерігаємо такі відхилення від прототипової конструкції за цією ознакою:

а) суб'єкт сумніву виражений особовим займенником першої особи множини:

“We doubt that he has been hit by a bullet, or stung by the table itself” [72, p. 81].

Суб'єктом сумніву є група людей, які дотримуються однієї думки, поліцейський висловлює сумнів від імені своїх колег.

б) суб'єкт сумніву виражений особовим займенником другої особи:

*““Harris, please!” He heard her voice crack, but did not turn back, not wanting to see. Shadows of uncertainty again passed over his face. “Harris, if **you** doubt me at all, watch the news reports, read the journals. Better, watch the debate over””* [86, p. 480].

Займенник 2-ї особи *you* в позиції суб'єкта сумніву вживається в тому випадку, коли мовець робить висновок про стан співрозмовника за його словами або за непрямими ознаками (зовнішні прояви) [10, с. 228]. Так, у наведеному прикладі, героїня розуміє, що співрозмовник сумнівається, цей стан позначається на його обличчі.

в) суб'єкт сумніву виражений особовим займенником третьої особи однини або множини:

*“I kept talking soothing cow talk to her but she was not much consoled. Cows are smart. **She** was in trouble, she knew it, and she doubted a couple of idiots like me and Ray were going to get her out of it. Truth was we could not”* [86, p. 318];

*“While I was talking to Burke’s family, I understood **they** were not sure that he had signed the will”* [74, p. 107].

Займенники 3-ї особи *he / she* або *they* в позиції суб'єкта стану вживаються в разі, якщо суб'єкт висловлювання і суб'єкт сумніву некорелативні. Суб'єкт висловлювання робить висновок про сумнів іншої людини або людей за зовнішніми проявами, або ж він володіє інформацією, яка підтверджує сумнів.

У художніх текстах суб'єкт висловлювання і суб'єкт сумніву часто корелативні – перший ідентифікує себе з суб'єктом стану:

“Burke was now retired, but he was still a powerful influence on the Center for Southwest Research. He had found an opening for Claire or caused one – she was not sure which – as the head of collection development” [74, p. 2].

Автор стає на бік персонажа й описує процеси, які не можливо спостерігати ззовні.

2) за ознакою вираження епістемічного стану сумніву модусним предикатом *to doubt*:

Аналіз фактичного матеріалу показує, що конструкції *to be not sure / to be not certain* і предикат *to doubt* при вираженні сумніву є взаємозамінними. Однак саме конструкція з дієсловом *to doubt* є прототиповою, так як ця лексема є «носієм прототипового значення сумніву» й, отже, «найкраще відповідає ситуації сумніву» [20, с. 105]:

“I’m not sure you’ve chosen the right direction. We had to pass the shop five minutes ago” [68];

“I’m not certain but every time we meet Mrs. Spenser she pretends not to notice us” [86, p. 26].

3) за ознаками експліцитне вираження суб'єкта й епістемічного стану сумніву модусним предикатом *to doubt*:

Дослідники вказують на різноманіття форм вираження модусу і диктуму, на різні способи представлення суб'єкта в реченні. У зв'язку з цим говорять про інкорпоровану модальність. Інкорпорована, або імпліцитна модальність – це модальність, виражена через синтаксис

диктуму. При інкорпорації відпадає необхідність в експліцитному вираженні модусного предиката і суб'єкта: *He will hardly come; It is doubtful he will come; He appears to come; He is unlikely to come; There is a doubt he will come.* У наведених висловлюваннях суб'єкт сумніву виражений імпліцитно, а стан сумніву виражається не предикатом *to doubt*, а іншими лексичними, граматичними і синтаксичними засобами.

4) за ознакою *експліцитне вираження ментального об'єкта сумніву*:

Раніше ми встановили, що ментальний об'єкт сумніву являє собою пропозицію, яка виражається у протопиповій конструкції за допомогою підрядного з предикатом у *Simple / Perfect Tenses*. Однак мовний матеріал свідчить про те, що ментальний об'єкт сумніву часто актуалізується прийменниковими фразами, що вводяться прийменниками *about, as to, of, over* та інфінітивним зворотом:

*“There are still some doubts **about** her suitability for the job”* [86, p. 209];

*“Seeing his mother die so violently left him doubt **as to** his own fate”* [86, p. 162];

*“He'd suspected them **of** having an affair for a while, but they had both kept their tracks well covered”* [79, p. 147];

*“He realized dimly that if he aroused suspicion **over** his sudden memory loss, the men would turn on him”* [74, p. 38];

*“While I was a professional snoop, I hesitated **to read another's personal mail**”* [76, p. 72].

5) за ознакою *імпліцитне вираження ментальної альтернативи*:

Так, альтернативи вербалізуються в конструкціях *between ... and ...*, *whether ... or ...*, які розміщуються за лексемами, що номінують стан сумніву:

“She felt strange **vacillation between** the mother we knew and the stranger that, more **and** more, occupied her place with huge mood swings that could move her to tears in one minute and laughter in the next” [73, p. 87];

“Aurelia stared at the closed door, **uncertain whether** she was on the verge of hysterical laughter **or** tears” [86, p. 209].

б) за ознакою імпліцитне вираження причини сумніву:

У прототиповій конструкції компонент *причина сумніву* виражається імпліцитно. Незважаючи на це, у висловлюванні може бути зазначено подію, яка викликає стан сумніву. На синтаксичному рівні це представлено:

а) у підрядному реченні зі сполучниками *because, as, since*:

“He got suspicious **because the defense seemed to know what he was thinking of doing**” [62, p. 75];

“He hesitated, feeling uncertain **as the stranger’s sallow eyes studied him**” [86, p. 29];

“She had a mixture adequate to give a crying baby, in order to lull it to sleep, which she thought might contain opium, but she was not sure **since the ingredients were not listed on the bottle**” [79, p. 207].

б) у головному реченні, що поєднується з підрядним сполучниками *that’s why* або *so*:

“His words bewildered her simple heart, **so** vague doubts and fears overcame her” [67];

“My father was telling a lie **that’s why** suspicion assailed me again” [84, p. 67].

Відхилення від прототипової конструкції за різними ознаками не тягнуть за собою істотних відхилень, але акцент при цьому в кожному випадку робиться на певних ознаках ситуації.

РОЗДІЛ 2

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУМНІВУ В АНГЛІЙСЬМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Вербальні та невербальні засоби вираження сумніву

Засоби, які репрезентують сумнів, досить різноманітні і належать до різних мовних рівнів, активно взаємодіючи між собою. Розглянемо їх детальніше.

Лексичні засоби вираження сумніву

Стан сумніву персонажів художнього тексту вербалізується за допомогою таких лексичних засобів:

а) дієслово *to doubt*, його похідні та синоніми:

Вказівку на сумнів спостерігаємо в семантиці відповідних лексичних одиниць: *doubtful*, *adj.* – 1. *probably not true or not likely to happen*; 2. *not sure that something is true or right* [78]; *distrust*, *v.* – *to have no trust or confidence in (someone or something)* [81]; *to not trust someone or something* [82], наприклад:

“What are you going to do” She asked.

*“I’m thinking of riding them. I feel **doubtful** they are pullers. But if they are – we could make wagons and flatbeds and farm tools”, I said* [65, p. 67].

*“You know how much I **distrust** love letters”, I complained. “You must write to her”, mom said. How could I prove to Jan my love, when she did not see either my eyes or my skies! [77, p. 82].*

б) модальні частки *hardly* і *scarcely*:

Частки *hardly* і *scarcely* висловлюють сумнів мовця і можуть належати як до всього висловлювання, так і до окремих його частин, використовуючись у складі іменного присудка:

*“After all, I think it’s **hardly** the end of the story”, Rachel said. “You’re right as usual” [74, p. 187].*

Окрім того, вони можуть входити до складу складного модального присудка: “*Burke’s children claim that Mariah helped him to die*”, Massey said. “*I can scarcely believe that*” [74, p. 140].

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що частка *hardly* часто вживається в абсолютній позиції:

“*Do you suppose she might be Princess Victoria?*” The policeman asked. “*Hardly. Princess Victoria is only seventeen and I think this lady looks quite a bit older*” [73, p. 170].

в) дієслова *to seem, to appear*, які категоризують невпевнену думку: “*I’m worried about Corrinne. She **appears** to me too much upset*”. “*She’s been down about Burke’s death – we all have – but I think she’s coping*”, Mariah tried to put me down [74, p. 100].

Синтаксичні засоби вираження сумніву

Сумнів мовця можна експлікувати такими граматичними засобами:

а) модальні негативні фрази *I’m not certain, I’m not sure, I can not be sure, I could not definitely say, I could not say exactly, I’m not inclined to believe, I do not think, I do not know exactly, I can not say for sure, not exactly, I’m not clear about it myself, I would not say that I’m sure of it, I’m not precise on that, I do not really remember, I can not remember exactly now*, в яких значення сумніву актуалізується за рахунок заперечення впевненості або припущення:

“*I thought about your idea and I am not sure now that the thief will come*”, Claire said [74, p. 104].

б) безособові дієслівно-іменні словосполучення *it is doubtful, it is unlikely, it is suspicious, it is questionable*:

“*Do you think he left his wife and escape?*”

“*Well, he was a thief, but he also was a comparatively honorable man. **It is unlikely** that he would have put his wife at risk by transporting her and the stolen gold in the same vehicle*” [84, p. 154].

“*There’s always a risk. With any treatment*”.

“*She could end up not cured?*”

“This is unlikely. We have an outstanding rate of success. Close to one hundred percent”.

До імпліцитних граматичних засобів вираження сумніву належать: фрази з епістемічними дієсловами, які виражають думку-припущення (*I think, I believe, I consider, I suppose, I guess, I reckon*); модальні дієслова в епістемічному значенні (*may, might, can, could*); дієслівно-іменні словосполучення (*it's possible, it's likely*); конструкції з предикатами страху у вторинному значенні (*I'm afraid / I fear*).

Отже, граматичні засоби вираження сумніву розрізняються за ступенем експліцитності / імпліцитності. Припускаємо, що від цього залежить вплив на адресата. Експліцитні засоби не вимагають від адресата особливих зусиль для декодування мети висловлювання. Імпліцитно виражений сумнів часто досить важко розпізнати.

Експлікація сумніву відбувається й за допомогою запитань. Слідом за Л. Юровицькою вважаємо, що лише в певній комунікативній ситуації питання здатні висловлювати сумнів. Такі питання авторка поділяє на такі, які експліцитно й імпліцитно виражають сумнів. Експліцитно виражати сумнів здатні лише ті запитання, які можна переформулювати на твердження «Я сумніваюся, що ..., і прошу Вас підтвердити або спростувати це». Так, сумнів есплікується в запитаннях, які починаються зі слів *Can it be that ...? Is it possible that ...? Is it really true that ...? Are you really sure that ...? Sure? Do you really think that ...? Sure that ...* тощо і в запитально-негативних конструкціях, в яких формальним показником сумніву є наявність модального або допоміжного дієслова в негативній формі на початку запитання:

“I saw Moose Malloy there last night. In a room. ”

Randal sat very still, looking at me. “Are you sure?” [65, p. 171];

The comment surprised Claire, since she was convinced Gail made more money than she did, and she never had any problems taking care of her truck. “Did not she have insurance?” “It was an older car; she'd let the collision insurance lapse” [74, p. 103].

Сумнів може бути виражений імпліцитно за допомогою запитань, які, у свою чергу, є питаннями-перепитуваннями, що виражають сумнів і здивування:

“Maybe somebody wants it for its content rather than the size of its first printing or its collectability”, Claire said.

“Want a book for its content? Now, that would be rare” [74, p. 139].

Сумнів може виникнути у людини, коли співрозмовник робить занадто сильну або категоричну (на думку першого) заяву. Функція цього запитання зводиться до того, щоб висловити скептичне ставлення до сказаного:

“They will bring in a lot of people”.

“Do we want to bring in a lot of people?”, Queried Harrison. “This is a center for scholars, not an art gallery” [74, p. 42].

“I’m very sorry about your father”, Claire began. “I know what it’s like to lose a parent”.

“Do you?”

“My father died last year” [74, p. 72].

Висловлювання сумніву часто супроводжується емоційною напруженістю мовця, яка виникає у людини у важких, екстремальних умовах; під час розумового та емоційного перевантаження, що створюється необхідністю швидкого прийняття рішення і дефіцитом часу при виконанні значущої для людини діяльності. У стані емоційної напруженості знижуються інтелектуальні здібності людини і здатність до самоконтролю. Ознаками емоційної напруженості в мові є: 1) семантично нерелевантні повтори фраз, частин фраз, одного слова, складів; 2) незавершеність слова або речення; 3) обмовки; 4) транспозиція окремих слів з їх «правильних» позицій у реченні; 5) зростання кількості самокорекцій; 6) збільшення кількості пауз нерішучості, як заповнених, так і незаповнених [3].

Аналіз фактичного матеріалу показує, що сумнів мовця, який знаходиться у стані емоційної напруженості, може виражатися за допомогою:

- ненавмисних повторів окремих складів, слів, словосполучень, під час яких людина оцінює доречність подальшого висловлювання або здійснює пошук потрібної мовної форми:

... he leaned over and said, "Could I talk to you alone?"

"When?"

"Now?" He asked, surprising Mag by his intensity ...

"Well, the thing is that ... – Can you ... – Can we – well, I'd like you to talk to my wife about yesterday's evening".

"Sure. And that's all? ..." [74, p. 72].

"What did you mean just now, Miss Austin, when you said that you wondered. You wondered what?"

She crumbled her bread nervously. "Oh that – that – no ... – nothing – nothing really – just – just, there have been some silly practical jokes lately – I thought Mrs. Hubbard – But really it was silly of me. I did not mean anything" [66, p. 43].

- конструкцій, які сигналізують про те, що суб'єкт висловлювання не впевнений в істинності або необхідності своїх слів:

"There's one more thing", he said, leaning back in his chair.

"What's that?"

"Black Sun is the only book of Abbey's I do not have in a signed edition. I'll be helping you and the library out and, uh, well, I ..."

"You want me to give you Black sun?" [74, p. 163].

Адресант сумнівається у доречності свого прохання, він відчуває дискомфорт від самої думки попросити книгу. Його висловлювання є логічно і синтаксично незавершеним – він обриває власне мовлення, не висловивши основну думку.

- заповнених пауз вагання (*hesitation pauses*), під час яких людина подумки виробляє ті ж дії, що і під час ненавмисних повторів окремих слів.

Такі паузи супроводжуються вокальними утвореннями: *aaa, aah, eeh, er, hmm, uh, uhm, um / umm*:

*Molly sticks her head in the door, “Pilar, is **uhm** – is Amado okay?”*

“Okay? He’s not here” [75, p. 407].

“Any idea who it could have been?”

*“Well ... **um** ... Not a reasonable idea”, said Valerie slowly.*

В останні два десятиліття спостерігається поява великої кількості досліджень, присвячених опису і систематизації різних мовних засобів репрезентації внутрішніх станів у художньому дискурсі.

Сумнів має ознаки, характерні для універсальної категорії стану: статичність, часова локалізованість, тривалість, експресивність, інтенсивність, (не)контрольованість, фазовість [12]. Вербалізація цих ознак відбувається при репрезентації категорії сумніву, що допомагає зрозуміти вплив цього стану на індивіда, як він відчуває себе, переживаючи сумнів, наскільки сильним він може бути тощо. Зазначені ознаки мають у художньому дискурсі певне мовне вираження.

Ознака неконтрольованість є однією з основних ознак психічних станів [12, с. 123]. Неконтрольованість сумніву передбачає його прояв у поведінці, погляді, жестах тощо поза волею суб’єкта:

*“Jerry went to the kitchen to prepare sandwich, to feed Gigi ... all her usual morning things. But **her quick doubtful look** at the phone confirmed me that she was still thinking about calling Jad” [77, p. 139];*

*“When she saw a photo of her uncle, she was **suddenly overwhelmed by doubts and frowned**” [86, p. 209].*

Незважаючи на те, що героїня намагається робити все як завжди і не сумніватися щодо можливості подзвонити своєму колишньому коханому, її погляд на телефон, хоч і досить швидкий, видає її думки. У другому прикладі ефект несподіванки сприяє неконтрольованості стану: в силу того, що сумнів захопив дівчину несподівано, вона не в змозі контролювати його прояв.

Різні обставини часом змушують людей приховувати свої емоції і почуття, в цьому випадку реалізується ознака контрольованість стану. Ми можемо говорити про реалізацію цієї ознаки, якщо суб’єкт здатний тою чи

іншою мірою впливати на прояв стану вольовими зусиллями, а саме контролювати вираження сумніви або взагалі зовні його не проявляти:

“*Suspicious gnawed my soul, but I did not let them to be revealed*” [85, p. 209].

Ознака статичність передбачає незмінність стану. Маркерами ознаки статичності стану сумніву є темпоральні обставини *constantly, permanently* і прикметники часу *permanent, unchangeable, constant*:

“*She was fighting her permanent suspicions*” [67].

Окрім того, ознака статичності актуалізується у висловлюваннях, в яких йдеться про перехід у стан сумніву або вихід з нього. Аналіз емпіричного матеріалу показує, що виникнення стану сумніву номінується за допомогою дієслів *start, begin, have, breed, grow, spring, plant, germinate, flare, assail* у поєднанні з іменником *doubt* і його синонімами:

“*Now that the moment was at hand, more doubts began to assail her*” [76, p. 112].

Вихід зі стану сумніву номінується за допомогою дієслів *drop out of one's mind, end, resolve, solve, restrain someone no longer*:

“*All my doubts dropped out of my mind when I made that discovery. There was no mistaking what this coming back to the house meant*” [62, p. 139].

Приклад показує, що героїня перестає сумніватися, як тільки вона зрозуміла, що кохана людина повернулася до неї через її гроші.

Стану сумніву притаманна ознака тривалість. Психічні стани здатні тривати від секунд до годин. Темпоральні обставини зі значенням тривалості *forever, for a moment, all the time, all day / night*, темпоральні прикметники *fleeting, perpetual, lingering, nagging* й іменники, що вказують на тимчасову тривалість, *years, moment* при описі стану сумніву актуалізують цей показник:

“*Now it was simply a question of ignoring all the lingering doubts that crept in late at night, when she was alone in her bed in New York*” [72, p. 43];

“*Thus, after years of doubts, astrophysicists at last acknowledged magnetars are real*” [86, p. 438].

Досліджуючи природу станів, учені говорять про їх фазовий характер. Йдеться про те, що стани здатні змінювати один одного, переходити з одного в інший:

“Epifnia, suddenly uncertain, began to think. She asked for proof of his truth. Vasco showed her the twisted hat” [90, p. 225].

Як бачимо з прикладу, впевненість героїні в невинності свого коханого несподівано змінюється сумнівом.

Здатність стану сумніву повторюватися з певною періодичністю також свідчить про його фазовість. На лексичному рівні на повторюваність сумніву вказують прислівники *again, once more* тощо:

“Shadows of doubt and uncertainty again passed over her face” [86, p. 209].

“He handed her a credit card, and she scanned it; her eyes narrowed in doubt once more” [74, p. 91].

Епістемічному стану сумніву властива ознака часової локалізованості, на що вказують темпоральні обставини *at that minute / at present*:

“He sat down to his writing on the spot; actually finished the letter; another minute would have dispatched it to the post – and, in that minute, the madding indecision took possession of him once more” [67];

“My feelings are at present in a state of dreadful indecision” [67].

Часовий відрізок може бути заданий за допомогою іншої події, яка на синтаксичному рівні категоризується підрядним реченням зі сполучниками *when, as soon as, since, while, as*:

“While he was talking, I was suffering doubts about the truth of his words” [86, p. 209];

“When Rosemary went away, I was filled with uncertainties” [68];

“Before the journey’s end I had my doubts; at a little later time I knew for certain that his thoughts were all turned inward on his own unhappy self” [69].

Ознака оцінності стану сумніву полягає в тому, що сумнів концептуалізується як негативний емоційний стан. Об’єктом оцінки є відчуття суб’єкта в момент переживання сумніву. Емпіричні дані свідчать про те, що

негативна емоційна оцінка сумніву есплікується прикметниками *gnawing, intolerable, grinding, stomach-turning, neurotic*:

“*She begins to have stomach-turning doubts about the whole business*” [86, p. 209];

“*That was what the grinding doubts in my head were saying*” [75, p. 174].

Сумнів концептуалізується як негативний емоційний стан і в силу того, що одночасно з ним суб’єкт часто відчуває страх і гнів:

“*People get scared when there’s uncertainty*” [86, p. 209];

“*Last night she expired with quiet dignity, with only fleeting doubts and fears clouding final resignation to her fate*” [87, p. 300].

Ознака інтенсивність полягає в тому, що сумнів має різний ступінь прояву. Аналіз фактичного матеріалу показав, що слабкий ступінь стану сумніву виражається словосполученнями *a little bit, an element of, shadows of*, прикметниками *niggling, little, slight, lowering, flaccid* у поєднанні з іменником *doubt*, його похідними і синонімами:

“*I was a little bit doubtful how she would meet me, after the outbreak of jealousy*” [69];

“*After some little hesitation, I had resolved entering the porch*” [69];

“*There is an element of doubt as to whether the deaths were accidental*” [74, p. 72].

Сильний ступінь сумніву актуалізується прикметниками *strong, serious, grave, gnawing, grinding, dreadful* у поєднанні з лексемою *doubt* й її синонімами:

“*Although she has strong doubts, there is no way she’s willing to terminate the pregnancy*” [77, p. 226];

“*By the way the elder woman was glaring at her, Miranda had grave doubts as to their working together*” [63, p. 316].

Переживання сумніву може мати й найвищий ступінь – це стан афекту, що вербалізується за допомогою іменника *agony* і прикметника *maddening*:

“*He writhed from side to side of his chair in an agony of indecision*” [68];

.... *in that minute, the madding indecision took possession of him once more* [69].

Ознака неспостережуваність полягає в тому, що тільки суб'єкт, який відчуває, може констатувати у себе певний стан. Відмінною рисою номінацій, що позначають психічні стани, є те, що вони утворюють висловлювання, які не можуть оскаржуватися. У зв'язку з цим дослідники зауважують, що «вживання предиката *відчувати* передбачає, що суб'єкт стану повідомляє про те, що він дійсно відчуває». Ознака неспостережуваність стану сумніву актуалізується за допомогою предикатів *be* і *feel*:

“When I came to the pub, I was uncertain, whether Moose Malloy was there” [65, p. 179];

“For the second time I felt uncertain of who this was before me, this suddenly older man, gray at his temples, hair worn nearly away on top, this man who could turn from me so entirely” [87, p. 332].

Герої самі повідомляють про пережитий ними сумнів, який виявляється непомітним для сторонніх людей.

Вербальне спілкування, як правило, супроводжується певним набором невербальних компонентів. У ситуації безпосереднього спілкування жести, міміка, голос допомагають адресату однозначно сприймати висловлювання. Г. Колшанський вказує на те, що невербальні прояви слід розглядати «як стимулюючий фактор психологічного впливу при сприйнятті мовлення, який накладається на зміст самої фрази» [27, с. 43]. У зв'язку з цим, невербальна поведінка людей досить часто виявляється красномовнішою за їх висловлювання [41, с. 69].

Невербальні засоби мають неабияке значення у визначення емоційного або ментального стану співрозмовника. Проаналізувавши специфіку знання про внутрішній стан іншої людини, Дж. Остін приділяє особливу увагу особистому досвіду переживання емоцій і почуттів і вказує на наявність «загальної моделі», яка дозволяє говорити, що «ми знаємо», що відчуває інша

людина [60]. «Загальна модель» розуміється як «вміння прочитувати семіотично значущі рухи людського тіла» [50, с. 138].

Ситуація сумніву досить часто супроводжується невербальними компонентами спілкування. Співрозмовники бачать і чують один одного, тому одні невербальні компоненти орієнтовані на зорове сприйняття (погляд, міміка, жести), інші – на слухове (інтонація, темп тощо) [55].

Жести, міміка, голос виражають внутрішній стан людини й є двоїстими за своєю природою: це частина переживання й одночасно його зовнішній прояв, який є знаком [53, с. 8]. На думку дослідників, «відношення природної суміжності, залученості в одну ситуацію двох уявлень лежить в основі метонімії» [50, с. 145]. Таким чином, зв'язок між внутрішнім станом і його проявом є метонімічним.

Метонімічний принцип, сформульований Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, говорить «поведінка – це емоція». Автори вважають, що лінгвістична функція метонімії полягає в непрямій референції, за якої одна сутність виступає замість іншої. При цьому дослідники визнають, що метонімія є не тільки мовним явищем, вона функціонує в концептуальній системі людей у вигляді стійких метонімічних концептів (наприклад, частина – ціле) [61, р. 35–39]. Отже, зовнішній прояв сумніву суб'єкта метонімічно заміщає його вербальне вираження. Симптом сумніву є повідомленням про стан, який переживає людина.

У житті не існує такої дії, як «сумнів», він не піддається прямому спостереженню і безпосередньому вербальному опису.

У ході аналізу фактичного матеріалу ми звернули увагу на те, що симптоматика сумніву об'єктивується в мовленні за допомогою інтерпретаційних номінацій, які відображають точку зору адресата, одержувача повідомлення. У таких висловлюваннях міміка або жести людини не відображаються детально, повідомляється про вплив, які вони мають на співрозмовника.

Інтерпретаційні номінації фізіологічного прояву сумніву розподілено на чотири групи: міміка, пантоміміка, голос і дихання. Відповідно виділяються мімічна, пантомімічна, голосова та дихальна метонімічні моделі [25].

Мімічна модель епістемічного стану сумніву репрезентується виразами, що описують:

1) загальну зміну виразу обличчя: *a flutter of doubt guilt brought a crease to the smooth forehead; face puckered with doubt; doubt was in the frown; the doubt on one's face; a flicker of doubt crossed one's face; shadow of doubt passed over one's features; a ripple of uncertainty crossed one's forehead; scowl in doubt; face screwed up in doubt; wrinkle one's nose in doubt:*

"Who says?" Amesley asked.

*"Mr. Prior", Lindsay told them. Amesley **wrinkled his nose in doubt** [83, p. 49].*

2) погляд, очі, брови: *doubt in one's eyes; the eyes of smb narrowed with doubt; doubt filled one's eyes; doubt flickered in one's eyes; smb flecked eyes full of doubt; eyes narrowed in doubt; the flicker of uncertainty in one's eyes; a look full of uncertainty; a slight indication of uncertainty around the eyes; a bit of doubt in one's eyes; brow lifted in doubt; one's brows knit together with uncertainty; raise one's eyebrows in doubt:*

He'd heard from a man in Washington that he should remain silent, completely silent about the suspicious circumstances of Walker's death.

"But he did not drink".

"I know".

"Well, do not you think he might have been murdered?"

*"I can not say, Billy". But Billy could see **a bit of doubt in the doctor's eyes** [76, p. 263].*

3) рух губ і підборіддя: *to twist one's lips in doubt; left side of one's mouth curled under in doubt; pained smile of uncertainty on one's face; to have a big doubtful smile on one's face:*

"I wanted to skip".

“Well, I can skip, too. Come on, let’s do it together”.

*“Really?” He looked at me, **the left side of his mouth curled under in doubt.***

Пантомімічна модель епістемічного стану сумніву представлена виразами, що описують рухи:

1) усього тіла: *smb sitting in doubt; with the bad posture of uncertainty; to shift one’s weight from one foot to the other in doubt:*

*“I do not want to interrupt. But, look, I really need to talk to you. When you have a chance. Are you around, or ...?” Ned **shuffled from one foot to the other in doubt, rubbed his hands together** [76, p. 263].*

2) голови: *to incline one’s head in a posture of doubt:*

“What are these photographs?” She asked and wanted to take them.

*“It does not matter”. He **inclined his head in a posture of doubt**, then gathered the photographs and placed them in an envelope [83, p. 300].*

3) рук і плечей: *to give smb a doubtful shrug; to hunch shoulders in uncertainty; uncertainty appeared to possess one’s hands which began trembling:*

“You want me to give you Black Sun?”

“I am sticking my neck out for this place”, Rex said.

*“I’ll have to discuss it with Harrison”. The same strange uncertainty which had already possessed her feet, appeared now to **possess her hands which began trembling** [74, p. 214].*

Голосова модель епістемічного стану сумніву репрезентується такими виразами: *a healthy dose of doubt crept into one’s voice; doubt in one’s voice; to hear the cruelty of doubt in one’s voice; the level of doubt in one’s tone; the slightest quaver of one’s doubt in voice; a tone of weak conviction indicated doubt; the hint of uncertainty in one’s voice; one’s voice trailed off in uncertainty; to catch the note of uncertainty in one’s voice:*

*“Umm, excuse the bluntness but how can that be? You’d have to be well, I’m not sure how old ...” His **voice trailed off in uncertainty** [74, p. 229].*

Дихальна модель представлена виразами *to take a deep breath in doubt; gasp is full of doubt:*

Marley stood back from the bed and took a deep breath in doubt. "I think he's not alive", she said to me;

"I'll do my best to get the books back", Claire said. The gasp was audible, prolonged but full of doubt [74, p. 209].

Одним із основних невербальних засобів реалізації сумніву є фонаційний компонент, котрий охоплює зміну гучності мовлення – від тихого голосу (*"Dublin?" She heard her muffled voice ask*) до шепотіння (*"No", Ashling whispered*), уповільнення темпу (*"What about?" Ashling said slowly*), зітхання (*Lisa gasped*), невпевнене мовлення із заїканням, тремтіння голосу та використання паузи (тиші) (*She plunged into silence as something bizarre occurred to her*).

Отже, стан сумніву має низку вербальних і невербальних репрезентантів, які взаємодіють між собою та виражають неспокій, невдоволення, невпевненість, нерішучість, коливання з приводу того, що слід вважати істинним чи правильним.

2.2. Метафора сумніву в англійськомовному художньому дискурсі

Будь-який художній текст здатний відтворювати психо-емоційне життя людей. У творі внутрішні стани репрезентуються специфічними мовними знаками, які матеріальні, спостережувані й використовуються для маніфестації внутрішньої сфери людини [57, с. 15]. До таких «матеріальних мовних знаків» належить концептуальна метафора [47]. Під концептуальними метафорами розуміють найбільш значущі для розумової та мовленнєвої діяльності метафори, особлива роль яких пов'язана з тим, що вони здатні структурувати світосприйняття людей і певною мірою детермінувати інтерпретацію дійсності [15]. У сучасній когнітивній лінгвістиці метафора визначається як ментальна операція, як спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації, оцінки і пояснення світу [9]. Когнітивна метафора відіграє важливу роль у дослідженні складного процесу мислення людини, її

народження пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, з їх уявленнями про світ, системою оцінок, які вербалізуються в мові [44, с. 104]. Таким чином, метафора є засобом концептуалізації дійсності та передбачає такий погляд на світ, який пов'язує різні галузі знань на основі різного роду асоціацій і призводить до формування нових смислів [56].

У художньому дискурсі людина у стані сумніву не тільки осмислює, концептуалізує цей стан, але й у лаконічній формі доносить до адресата, читача своє бачення, розуміння сумніву. Художній дискурс є найбільш метафоричним, оскільки саме в мові прози відбувається створення нових образів [21, с. 137]. Концептуальна метафора дає можливість виявити когнітивні підґрунтя сумніву, оскільки вона є інструментом відображення когнітивно-мовної реакції на зовнішні дії, події, явища.

Відповідно до теорії концептуальної метафори в основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знання двох концептуальних доменів – сфери-джерела (*source domain*) і сфери-мішені (*target domain*). У результаті односпрямованої метафоричної проекції добре відомі людині елементи сфери-джерела структурують менш зрозумілу для неї концептуальну сферу-мішень, що і становить суть когнітивного потенціалу метафори. Дж. Лакофф і М. Джонсон наводять приклад концептуальної метафори LOVE IS WAR, яка не стільки є засобом опису почуття любові у поняттях війни, скільки стійким способом осмислення цього почуття. За допомогою досліджуваної концептуальної метафори любов осмислюється у такий спосіб: за неї можна боротися і завойовувати, об'єкт любові осаджують або переслідують, а від переслідувача, у свою чергу, біжать або протистоять йому, в боротьбі за любов шукають союзників [61, р. 49].

Дослідники виділяють клас емоційних метафор, які є засобом концептуалізації емоцій у мові. Всі емоційні метафори мають загальну структуру: вони уподібнюють почуття або психічний стан, а також його дію на душу і тіло істоти якомусь фізичному, матеріальному феномену [2; 36].

Науковці поділяють когнітивні метафори на (1) структурні, орієнтаційні (просторові) й онтологічні [61]; (2) антропоморфні, натурморфні, зооморфні, фітоморфні, предметні (артефактні) метафоричні моделі [30] тощо.

Проаналізувавши типи когнітивних метафор у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, ми дійшли висновку, що не існує їх єдиної типології. У нашому дослідженні виділяємо когнітивні метафори сумніву, які актуалізують вже відомі метафоричні моделі.

Антропоморфна метафорична модель

Метафори СУМНІВ – ЛЮДИНА і СУМНІВ – ВОРОГ актуалізують антропоморфну метафоричну модель, основою якої, на думку Н. Арутюнової, є персоніфікація й уособлення [2].

Метафора СУМНІВ – ЛЮДИНА переносить дії і риси, властиві людям, на стан сумніву:

- він може говорити:

*“She was ready to believe but lingering **doubts were saying** that she should wait”;*

- він може бурмотіти і шепотіти:

*“She straightened her shoulders and tried to ignore all **the whispers of doubt muttering** inside her head”;*

- до нього можна прислухатися:

*“You’d better **listen to your doubts**. You have grounds to suspect him” [67].*

Антропоморфна когнітивна метафора СУМНІВ – ВОРОГ утворюється на підставі порівняння сумніву з ворогом, оскільки йому приписують такі дії противника:

- сумнів може атакувати:

*“A **flicker of doubt assailed him**: maybe it was not his dad after all”;*

- сумнів може скалічити і вбити:

*“The **uncertainty was beginning to make her an eleven-year-old nervous wreck**” [68];*

“*He also knew that her **uncertainty** would make her more deadly*” [84, p. 51];

“... *he really was saying that the **uncertainty of her leaving** was driving him crazy and if it did not stop it was going to kill him*” [74, p. 152];

- сумнів може спустошити і зруйнувати:

“*Rainey circled there in the **ruinous doubt** and longing*”;

“*He watched in the dark, gnawing **doubt left him empty***” [84, p. 52];

- сумнів може налякати:

“*The **uncertainty of life** without her mother **frightened her***”;

- сумнів може отруїти:

“... *then she knew that was what she wanted – tears to wash away **the poisons of doubt** and fear, and Luke to hold her in the comforting cage of his arms against his chest*” [67].

Фітоморфна метафорична модель

Людина порівнює себе з об’єктами навколишнього світу, в тому числі і з рослинами. Образ рослини лежить в основі фітоморфної метафоричної моделі. Фітоморфная метафора СУМНІВ – РОСЛИНА досить широко представлена у художньому дискурсі. Зокрема, стану сумніву приписують такі характеристики:

- сумнів можна посіяти або посадити:

“*It’s too easy to **plant seeds of doubt** in a juror’s mind if you come in looking like a million bucks*”, he said;

“*He knew the point of the man’s question, and he refused to give him the satisfaction of an answer, but her father had nevertheless succeeded in **sowing the seed of doubt** in his mind*” [68];

- сумнів зростає:

“*As the Big Day drew near, Jessie’s **uncertainty grew**. Often she became short of breath for no reason, or found herself bolting awake from a sound sleep, drenched in sweat*” [75, p. 224];

- сумнів цвіте:

*“It was the moment when my **uncertainty flourished**” [68];*

- у сумніву є коріння:

*“The doubt seeded in my mind started to grow, its roots already reaching **deep**” [75, p. 190];*

- сумнів в’яне:

*“After his words, especially after his glance, my **doubts faded away**”;*

- сумнів можна вирвати:

*“The policeman said it was a crash ... I hoped that Mike would come but ... Sergeant Ryan **pulled hope and doubts out of my mind**” [84, p. 205].*

Сенсорна метафорична модель

Внутрішні стани людини часто не спостережувані, не відчутні, не сприймаються на слух. Вони виводяться на мовний рівень за допомогою каналів сприйняття: зору, слуху, дотику. В рамках сенсорної метафоричної моделі виділяємо:

1) температурну метафору (СУМНІВ – ХОЛОД, СУМНІВ – ЛІД). Людина небайдужа до температурних проявів: низька, висока, помірна тощо температура може викликати у неї як позитивні, так і негативні відчуття. Аналіз прикладів показує, що температурні характеристики часто використовуються для опису сумніву.

СУМНІВ – ХОЛОД

*“Looking up at the miles of clapboard, she had a sudden **cold doubt**. Who would be brave enough to attempt it with a ladder, especially in the dark?”;*

*“She felt a **cold chill of uncertainty**” [84, p. 163].*

Комфортною умовою для людини є тепло. Холод сприймається як нестача тепла, тому оцінюється зазвичай негативно. Низька температура заподіює дискомфорт і незручності. Той фактор, що сумнів описується як щось холодне, вказує на негативний емоційний стан.

СУМНІВ – ЛІД

*“Ice of **gnawing doubt** locked me for some seconds”;*

*“She tried to fight the **icy ball of doubt** that was building inside her” [67].*

Часом сумнів сковує людину як лід. Метафоричний перенос заснований на схожості замороженої рідини, що втратила свою рухливість, з людиною, яка під впливом сумніву впадає в стан заціпеніння, втрачає свою фізичну рухливість, а також здатність мислити. У когнітивній метафорі СУМНІВ – ЛІД виражається сильний ступінь сумніву, в той час як у метафорі СУМНІВ – ХОЛОД актуалізується середній ступінь цього стану.

2) кінетична метафора (СУМНІВ – ВАГА, СУМНІВ – БІЛЬ)

СУМНІВ – ВАГА

Дослідники зазначають, що ідея ваги поширюється на неприємні, болісні стани і фізіологічні процеси. Негативні внутрішні стани є аналогічними дії ваги, оскільки вони пов'язані з пригніченістю, сповільненістю життєвих функцій [35, с. 301]. У якості ваги виступають вантаж, ноша, прес, які обтяжують людину, заважають їй:

*“She had once known his Ceylonese wife, who had always seemed **to be carrying the doubt load** all her life”;*

“They say madmen have a superhuman power when the mania is on them”.
*“Maybe”, Pitt said, **heavy with doubt** [85, с. 106];*

*“**Grave doubts weigh heavily** on the minds of my family” [84, p. 48].*

СУМНІВ – БІЛЬ

Сумнів може бути настільки неприємним, що людина асоціює його з фізичним болем, про що свідчать аналіз фактичного матеріалу. Так, цей стан може асоціюватися:

- з сильним або гострим болем:

*“I do not know what you’re thinking, but do not let Singing Wolf’s words hurt you”. He shivered and blinked at her, feeling **the horrible pang of doubt** knotting in his chest”;*

*“**A sharp scratch of doubt** ran through his body as he was called to the front of the stage” [68];*

*“While ascending the stairs of our hotel, I suffered under the most painful **uncertainty** as to how I should best communicate the news of my discovery” [68];*

“For a brief moment, he had a twinge of doubt about the company’s ability to accomplish anything as he staggered back to his office” [67];

- з колючим болем:

“Prickles of uncertainty clustered at her temples. This morning’s ride was important too, important for Jessie”;

“Yet she could not stop if she had made the right choice leaving Jacob. Her doubt was like the constant prickling of bristles” [73, p. 245].

3) візуальна метафора (СУМНІВ – ТЕМРЯВА)

У когнітивній метафорі СУМНІВ – ТЕМРЯВА метафоричний перенос заснований на знанні людини про темряву. У темряві вона не бачить нічого навколо і не знає, в якому напрямку потрібно йти. У стані сумніву люди теж часом не знають, що робити і куди рухатися, що провокує бездіяльність і песимістичний погляд на майбутнє:

“When possibilities were larger than reason, when potential was grander than circumstance, when the long, dark days of doubt were suddenly cast off and laid to rest”;

“Miss Garth remembered the dark doubts which had crossed her mind on the day when she and Magdalen had met in the garden” [68];

Натурморфна метафорична модель

Явища живої природи, які реально існують є когнітивним підґрунтям натурморфної метафоричної моделі. Вчені виділяють кілька підтипів такої метафори: *aquaverbum* (лат. *Aqua* – вода), *pyroverbum* (лат. *Pyro* – вогонь), *aeroverbum* (лат. *Aero* – повітря) [30].

У ході дослідження було встановлено, що стан сумніву концептуалізується за допомогою трьох когнітивних метафор, що належать до натурморфної метафоричної моделі: СУМНІВ – РІДИНА, СУМНІВ – ПОЛУМ’Я і СУМНІВ – ТУМАН.

СУМНІВ – РІДИНА

Сумнів у процесі метафоричного опису наділяється такими властивостями рідини:

- ВІН МОЖЕ КИПІТИ:

*“Then **doubt bubbled up** inside her” [88];*

- у сумніві можна потонути:

*“Ghosts of summers past faded as the fragrant scent of roses washed over me, and with it another wave of **doubt so tall and wide, I felt as though I might drown in it**” [67];*

- у нього можна зануритися:

*“Once again I **sank back into a lake of doubt** and fear and sadness”;*

- він може капати:

*“Now it was only a matter of time, of moments, before the **rain of doubt began dripping down and dampening** his thoughts with mysterious fears” [86, p. 209];*

- він може нахлинати, облити:

*“**Uncertainty washed over her** with the scent of expensive, cloying perfume from the women jostling her, queuing for Lukas’s attention”;*

*“Then when Georgie ran in, needing some help with his reading, she was surprised that he did not notice, that he did not stop short, that she could hide from him this unexpected **flood of doubt**” [76, p. 342].*

СУМНІВ – ПОЛУМ’Я

*“All those years, gnawed by guilt, undone by woe, **burning with uncertainty**”;*

*“His words about Mary’s party before wedding **burnt flame of doubt** inside me”;*

*“That **flame of doubt** still flickered inside her. Maybe Ella was hiding somewhere, scared to death, afraid to answer the calls for her. Maybe if they just searched a little bit harder”;*

*“She waited, while Luke stared at her, **doubt burning in his eyes**, then she shook her head ruefully” [67].*

Основою метафоричного переносу у наведених прикладах є асоціація палаючого вогню з інтенсивністю сумніву. Фактичний матеріал підтверджує, що полум’я сумніву на негативно впливає людину, воно терзає і мучить її.

СУМНІВ – ТУМАН

Сумнів порівнюється:

- з густим туманом:

*“And so, through all the **thick mists of the dim doubts** in my mind, divine intuitions now and then shoot, enkindling my fog with a heavenly ray” [67];*

- з легким туманом:

*“A **haze of uncertainty** hangs in the air” [68].*

Просторова метафорична модель

В основі просторової метафоричної моделі закладена ідея про просторову орієнтацію, протиставлення типу «верх – низ», «усередині – зовні», «попереду – позаду», «глибокий – дрібний», «центральный – периферійний» тощо. Просторова метафора базується на порівнянні явища, стану, події з будь-якою частиною простору.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що просторова метафорична модель актуалізує стан сумніву за допомогою таких когнітивних метафор:

СУМНІВ – ВМІСТИЛИЩЕ

“I did not protest; I was in doubt about the safety of natural food here. It could be spoiled or poisonous, despite seeming all right”;

“She saw a live yellow man sitting in doubt” [75, p. 54];

“His doubt seemed bottomless and perhaps even sincere”;

“Louise’s vanity, however, was one of her endearing qualities. It arose from deep doubt. Like most good-looking women, she was never sure of her beauty, and had to keep checking on it, to make sure it was still there” [86, p. 209].

Сумнів метафорично осмислюється як вмістилище, і перебування героїв у цьому стані розглядається як знаходження в замкнутому просторі. Сумнів може приймати форму глибокої або бездонної посудини.

СУМНІВ – СУБСТАНЦІЯ

“Not only that, but the slight uncertainty in her voice told him that she did not take his acceptance for granted”;

“I said, snorting resentfully, but I felt a damp tangle of uncertainty in my chest”;

“Or maybe the vision of someone else standing over her clock left a cold uncertainty in her stomach” [84, p. 64].

Таким чином, на підставі свого досвіду та знань про навколишній світ людина образно осмислює стан сумніву, якому притаманні антропоморфні, фітоморфні, сенсорні, натурморфні та просторові ознаки.

2.3. Модуси репрезентації категорії сумніву в англійськомовному художньому дискурсі

Внутрішній світ людини являє собою сукупність ментальних і емоційних феноменів – почуттів, емоцій, думок, внутрішніх станів, мотивів, намірів, які онтологічно недоступні сприйняттю. Двоїстість ментальних станів (можливість їх безпосередньої спостережуваності і неспостережуваності за непрямими ознаками) зумовлює такі способи концептуалізації внутрішньої сфери людини, які розмежовують онтологічну неспостережуваність внутрішньої сфери та епістемічну форму її вираження [50].

Важливу роль в інтерпретації мовного вираження внутрішніх станів людини відіграє поняття спостерігач, який є перцептивно-когнітивним носієм живого тілесного досвіду і первинним концептуалізатором. Фігура спостерігача певною мірою співвідноситься з образом автора і безліччю його іпостасей [43]. Для розмежування цих понять лінгвісти зіставили типологію наративних суб'єктів з типологією модусів, а також розробили ідеї, що дозволяють на одних підставах інтерпретувати семантику слова, речення й смисл текстового фрагмента [23]. У художньому дискурсі термін фігура спостерігача співвідноситься з такими поняттями, як образ автора, оповідач.

У межах наративного режиму можливі дві стратегії при виборі оповідача: дієгетичний оповідач й екзегетичний оповідач. Для дієгетичного оповідача (наратив першої особи) характерним, у першу чергу, є вираження власного внутрішнього стану. Екзегетичний оповідач (наратив третьої особи) може бути всезнаючим (аукторіальний) або прагматично мотивованим.

Аукторіальний оповідач здатний описати як зовнішній, так і внутрішній стан усіх персонажів художнього твору. Прагматично мотивований оповідач описує тільки те, що бачить і чує, виступаючи в ролі спостерігача [43].

Т. Семенова пропонує методикку «реконструювання» внутрішньої сфери людини двома принципово різними способами – з позиції стороннього спостерігача і з точки зору власне суб'єкта – «ззовні» і «зсередини» [50]. Опис внутрішнього стану «ззовні» і «зсередини» співвідноситься з «зовнішньою» і «внутрішніми» точками зору, які передбачають вираження стану суб'єктом й інтерпретацію зовнішніх проявів стороннім спостерігачем.

Точка зору «зсередини» передбачає опис внутрішнього стану персонажа з точки зору його самого, або «всевидючого оповідача». В такому випадку автор висвітлює думку персонажа [23, с. 283]. Формальними показниками внутрішньої точки зору є предикати ментальної діяльності, сприйняття, відчуття.

Мовним індикатором зовнішньої точки зору є вживання мовних одиниць, здатних встановлювати дистанцію між світом і суб'єктом. Слова цього типу з'являються у висловлюванні саме тоді, коли оповідач описує те, чого він не може знати напевно – внутрішній стан (думки, почуття, наміри). В аспекті розглянутої проблематики таке явище розуміється як визнання точки зору стороннього спостерігача.

Різниця в характері сприйняття позамовної дійсності обумовлює вживання різних типів модусних рамок – Я-модусної рамки й не-Я модусної рамки [50]. Термін модусна рамка (модус) у комунікативній граматиці використовується для розмежування «свого» і «чужого» слова [23, с. 75]. Я- і не-Я модусні рамки вербалізують різні способи концептуалізації внутрішніх станів: у перших події кваліфікуються власне суб'єктом стану, який водночас є і суб'єктом мовлення; у других кваліфікація або оцінка здійснюється з «боку третіх осіб» [50].

У нашому дослідженні ми застосовуємо підхід Т. Семенової і розглядаємо репрезентацію категорії сумніву через Я-модусну рамку

(«зсередини», з точки зору суб'єкта) і не-Я модусну рамку («ззовні», з позиції стороннього спостерігача).

Розглянемо репрезентацію сумніву через Я-модусну рамку.

Аналіз фактичного матеріалу демонструє, що мовна репрезентація сумніву у художньому дискурсі через Я-модусну рамку, з точки зору суб'єкта стану, відбувається за допомогою:

1) конструкцій типу *I / we / he / she + feel / be + doubtful*

У багатьох випадках тільки сама людина, яка вагається (або група людей) може констатувати у себе такий стан, особливо у тих випадках, коли сумнів не можна помітити ззовні. Саме цим пояснюється вживання займенників першої особи *I* і *we* у конструкціях з предикатами *to feel* і *to be*:

“I was doubtful, suspecting that my mother would fling any offering from her straight into the dustbin” [62, p. 275];

“We felt doubtful they’d be pullers” [86, p. 209].

Визнання первинності першої особи при вираженні сумніву не суперечить вживанню особових займенників третьої особи і не обмежує здатність предикатів *to feel* і *to be* номінувати стан суб'єкта з точки зору персонажа як «квазіспостерігача» [50, с. 117]:

“Aunt Kate had told her to pray to him for help, and though she was doubtful if he could hear she still had prayed every night since the funeral to be delivered from the white worm” [86, p. 209].

2) конструкцій типу *P + seem + doubtful*, де *P* – пропозиція

Предикат *to seem* може концептуалізувати ситуацію сумніву, викликану взаємодією людини із зовнішнім середовищем. Йдеться про номінацію внутрішнього стану людини через сприйняття зовнішньої ситуації (її ознака):

“The last chance for anyone to leave the ship seemed doubtful” [73, p. 286];

“He could not hold down a steady job no matter how hard he tried. His future seemed uncertain, and then one day something unexpected happened” [89, p. 124].

У першому прикладі прикметник *doubtful* вказує на суттєву ознаку ситуації, яка позначається підметом, – вона характеризується як

малоймовірна. Прикметник *uncertain* актуалізує невпевненість суб'єкта в своєму майбутньому. Наведені лексичні одиниці «позначають такі властивості предмета, які діють на людину і викликають у неї певне відчуття, реакцію» [35]. На думку Т. Семенової, специфіка семантики таких висловлювань полягає в поєднаній номінації властивості об'єкта й відчуття суб'єкта [50, с. 124]. Як результат, читач сприймає подію такою, якою вона відображається в особистому досвіді персонажа.

3) конструкцій *N + seem / appear + Inf./Adj.*

Дієслова *to seem / to appear* вербалізують цілу низку епістемічних станів. Це може бути неповне знання, невпевнена думка (сумнів), нечітке сприйняття, суб'єктивне враження, оцінна думка:

*“Claire was struck by the contrast between her own children who had been so eager to leave Arizona and get out into the world and **Mariah who seemed content** to have retreated into the Blue”* [74, p. 17];

*“There was no fire burning in the woodstove in the library, and **the room seemed cold and empty**”* [74, p. 79];

*“She was an attractive young woman who exuded confidence, **the only one of Burke’s descendants who appeared to have his drive**”* [74, p. 10].

У наведених прикладах спостерігач не цілком впевнений в істинності сформованого у нього судження. Відображення в мовній свідомості певної ситуації або внутрішньої сфери іншої людини супроводжується суб'єктивно-модальною оцінкою невпевненості [50, p. 94].

4) речень з дієсловами розумової діяльності *to think, to find, to realize, to understand, to admit* і з підрядним із лексеми на позначення сумніву

У художньому творі розумова діяльність персонажа є невід'ємною частиною його внутрішньої реальності. «Саме розумові процеси вказують на те, що персонаж відсторонився від навколишньої дійсності і занурився у свій внутрішній світ» [54, с. 52]. Роздуми героїв, прагнення будь-що зрозуміти не входять в поле зору інших персонажів, проте читач може побачити все це завдяки інтроспекції. Під час інтроспекції відбувається «цілеспрямована

концентрація персонажа на своєму душевному стані». О. Федотова визначає інтроспекцію як «навмисне відволікання персонажа від безпосередніх реакцій на зовнішні стимули і перехід до аналізу своїх дій, вчинків і відчуттів» [54, с. 40]:

“Joe thought doubts would never eliminate”;

“She understood that her doubts and curiosity had taken her in all the wrong directions” [86, p. 209];

“How they dared malign him? He admitted that he had grave doubts as to their veracity” [67].

Наявність дієслів *to think, to understand, to admit*, а також лексем-номінантів сумніву у підрядних реченнях свідчить про те, що персонаж занурився у внутрішній світ і фіксує у себе стан сумніву.

5) речень з невласне-прямою мовою

Невласне-пряма мова є особливим прийомом оповіді, що поєднує у собі риси прямої і непрямой мови, голос автора і персонажа. Цей прийом дозволяє письменнику поєднувати авторську характеристику з самохарактеристикою героя, переплітати авторське мовлення з мовленням персонажа. Розповідь – від імені автора, але загальний зміст висловлювання (за лексикою, слововживанням, синтаксисом) переноситься в область мислення й мовлення літературного героя.

Мовна репрезентація сумніву на синтаксичному рівні представлена питальними реченнями, які поділяються на дійсно і формально питальні:

“Could this beat-up volume possibly be the solution to a disturbing mystery? Could someone really have been murdered over this brown bird of a book? She began turning the page” [74, p. 216];

“She knew very little about Mariah’s background and whether there was something in her past that had conditioned her to participate in Burke’s death. Or had her involvement been circumstantial? Would Claire have assisted Burke if he had asked for her help? She did not think so” [74, p. 187].

“She walked away, and Claire watched her weave through the crowd, wondering if she might have been drinking something other than punch” [74, p. 127].

б) речень із соматичними лексемами *chest, body, head, lips mouth, arm, hand, fingers*, лексичними одиницями *mind, soul*, які актуалізують стан сумніву через когнітивну метонімічну модель, в якій суб’єкт стану виражається через свою «частину, яка відчуває». У мовній картині світу людина представлена як цілісна жива субстанція й як сукупність безлічі частин. Тіло людини існує в нерозривній єдності цієї цілісності. Ставлення «частина – ціле» дозволяє співвіднести внутрішній стан, локалізований у певній частині тіла, з цілим – з суб’єктом [50, с. 121]. Точка зору «зсередини» дозволяє виявити внутрішні стани героїв. Тільки сам герой може констатувати сумнів, що спалахнув у грудях, виник у голові:

“I’d learned about her history, politics, how to fight and about the uses for magic, but my ability to tap into the power source remained elusive. Doubts flared and churned in my chest” [86, p. 209];

“And then after four hours of waiting her head filled with doubt” [68].

“This morning I read poor Hartright’s farewell letter over again, a doubt having crossed my mind since yesterday, whether I’m acting wisely in concealing the fact of his departure from Laura” [69];

Suspicion that Laura could be in Asylum crept into my soul [69].

Розглянемо особливості репрезентації сумніву через не-Я модусну рамку.

Переживання того чи іншого стану часто знаходить тілесне вираження і виходить у зовнішній простір. В основі мовної реконструкції внутрішньої сфери людини «ззовні» лежить семіотичний підхід до тілесної діяльності людини. За такого підходу людина, що зазнає щось, пізнається через семіотичну діяльність, яка передбачає існування «іншого», здатного сприймати й інтерпретувати зовнішній вигляд і зовнішні поведінкові прояви як форму, за якою приховано зміст. Поширення семіотичного принципу на

область природної взаємодії людини і світу призвело до розуміння людини як знака [50, с. 139].

Сторонній спостерігач за зовнішніми ознаками стану може визначити почуття іншої людини. Розбіжність суб'єкта стану і суб'єкта мовлення в не-Я модусній рамці обумовлює її здатність здійснювати референцію до особи, що сприймає й інтерпретує екстралінгвістичну ситуацію [50, с. 125].

У реченнях з не-Я модусною рамкою, «в якій йдеться про судження, сформоване на основі поведінки» людини сумнівається, ця поведінка розглядається як певна форма повідомлення про її внутрішній стан.

Репрезентація сумніву в англійськомовному художньому дискурсі через не-Я модусну рамку відбувається за допомогою синтаксичних засобів, а саме конструкцій типу:

1) *he / she / they + seem + to be doubting*

Форма інфінітива тривалого часу у висловлюваннях з предикатом *to seem* «актуалізує ознаки активності суб'єкта і його дій, але ці ознаки характеризують «приховану» дію індивіда, яка і кваліфікується спостерігачем як прояв певного стану» [50, с. 153].

Проведений аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що конструкція типу *he / she / they + seem to be doubting* категоризує значення дієвого прояву стану сумніву:

“*Until a lot of people experienced the result, they seemed to be doubting*” [76, р. 49];

“*In spite of all my arguments, he seemed to be doubting*” [86, р. 209].

Висловлювання *he seemed to be doubting* актуалізує ознаки активності суб'єкта, його дій, які кваліфікуються спостерігачем як прояв стану сумніву. Денотативні ситуації, які категоризуються конструкціями з предикатом *to seem* й інфінітивом, мають у своєму складі семантичний компонент «Він поводить себе невпевнено».

2) *he / she / they + to be being + doubtful*

Наведена конструкція також актуалізує поведінку людини, яка відчуває сумнів. При цьому передбачається наявність спостерігача, який сприймає рухи, міміку, жести й інтерпретує їх як симптоматичні рухи, що вказують на внутрішній стан сумніву [50, с. 155]:

“Jim wanted everyone to believe him but he was being uncertain ... only his friends voted for him”;

“Where is your wife?” Gina asked. Surprise briefly transformed his features. “I’ve told you that I’m divorced”. However he was being hesitant” [86, p. 209];

“Mark was being doubtful at first, but soon he told me everything” [89, p. 59].

3) *he / she / they + seem, appear, look, sound + doubtful*

Наведена конструкція вказує на те, що спостерігач сприймає й інтерпретує симптоми сумніву іншої людини. «Сполучною ланкою, що виводить внутрішні емоційні переживання на мовний рівень, є канали сприйняття (зір, слух, дотик) і відповідні їм перцептивні модальності: візуальна, аудіальна і кінестетична». Точка зору спостерігача простежується через використання дієслів *to seem, to appear, to look, to sound*:

“He sounded uncertain as if he were not quite sure that it was correct” [86, p. 430];

“Ellie’s expression said she was trying to think about something else. She thought of something, considered it, looked doubtful, went back to thinking” [79, p. 322];

“At first, the Masters of Ceremony appeared uncertain about which languages to use, and after a few tries, they finally settled on speaking Spanish and Mandarin, with occasional interjections of Cantonese” [89, p. 112].

Отже, в конструкціях *he / she / they + seem + to be doubting i he / she / they + to be being + doubtful* категоризується значення дієвого прояву сумніву, тобто поведінкові реакції, в той час як у конструкції *he / she / they + seem, appear, look, sound + doubtful* актуалізується значення спостережуваного стану.

ВИСНОВКИ

Сумнів є категорією епістемічної модальності, в основі якої лежить імовірна когнітивна позиція суб'єкта відносно істинності певного твердження. Саме цим сумнів відрізняється від припущення (що базується на позитивній імовірнісній позиції) та впевненості (яка ґрунтується на детермінованій позитивній чи негативній когнітивній позиції).

Сумнів завжди має ментальну (інтелектуальний процес, коливання думки) природу й є інтелектуальним станом. Якщо в певній ситуації людина має неприємні відчуття від перебування у стані сумніву, можна говорити про його емоційну складову (стан невпевненості, душевний розлад), і в цьому випадку сумнів є емоційно-інтелектуальним станом.

Як явище, яке об'єктивно існує, засноване на природних психічних можливостях індивіда та отримує філософське обґрунтування, сумнів втілюється в мові, стає частиною лінгвістичного простору. Належність сумніву до текстових категорій визначає різноманітність засобів вираження, що вказують на емоційний, психічний стан, фізичні відчуття, ступінь завершеності розумового процесу. Різноманітні мовні засоби формують структуру сумніву як процесу і виражають його семантику в контекстній взаємодії.

Прототиповою формою вираження сумніву є конструкція *I doubt (that) + Indefinite / Perfect Tenses*.

Основними вербальними засобами вираження сумніву є дієслово *to doubt*, його похідні та синоніми; модальні частки *hardly* і *scarcely*; дієслова *to seem*, *to appear*; модальні негативні фрази; безособові дієслівно-іменні словосполучення; запитання; ненавмисні повтори окремих складів, слів, словосполучень тощо.

Ситуація сумніву супроводжується і невербальними компонентами спілкування. Співрозмовники бачать і чують один одного, тому одні

невербальні компоненти орієнтовані на зорове сприйняття (погляд, міміка, жести), інші – на слухове (інтонація, темп тощо). Зв'язок між внутрішнім станом і його проявом є метонімічним.

Симптоматика сумніву об'єктивується в мовленні за допомогою інтерпретаційних номінацій, які відображають точку зору адресата, одержувача повідомлення. У таких висловлюваннях міміка або жести людини не відображаються детально, повідомляється про вплив, які вони мають на співрозмовника.

Інтерпретаційні номінації фізіологічного прояву сумніву в роботі розподілено на чотири групи: міміка, пантоміміка, голос і дихання. Відповідно виділяються мімічна, пантомімічна, голосова та дихальна метонімічні моделі.

У ході репрезентації досліджуваного дискурсу вербалізуються такі ознаки стану сумніву як статичність, (не)контрольованість, експресивність, фазовість, часова локалізованість, тривалість, інтенсивність, неспостережуваність.

Репрезентація стану сумніву може здійснюватися за допомогою метафор: СУМНІВ – ЛЮДИНА, СУМНІВ – ВОРОГ (антропоморфна метафорична модель); СУМНІВ – РОСЛИНА (фітоморфна метафорична модель); СУМНІВ – ХОЛОД, СУМНІВ – ЛІД, СУМНІВ – ВАГА, СУМНІВ – БІЛЬ, СУМНІВ – ТЕМРЯВА (сенсорна метафорична модель); СУМНІВ – РІДИНА, СУМНІВ – ПОЛУМ'Я, СУМНІВ – ТУМАН (натурморфна метафорична модель); СУМНІВ – ВМІСТИЛИЩЕ, СУМНІВ – СУБСТАНЦІЯ (просторова метафорична модель).

Дискурсивний аналіз мовних одиниць, що об'єктивують сумнів, показує двоїстість його пред'явлення в художньому дискурсі, що обумовлює залучення двох типів модусних рамок для репрезентації категорії сумніву. Я- і не-Я модусні рамки вербалізують різні способи концептуалізації внутрішніх станів: у перших події кваліфікуються

власне суб'єктом стану, який водночас є і суб'єктом мовлення; у других кваліфікація або оцінка здійснюється з «боку третіх осіб».

Репрезентація категорії сумніву через Я-модусну рамку здійснюється за допомогою конструкцій типу 1) *I / we / he / she + feel / be + doubtful*; 2) *P + seem + doubtful*; 3) *N + seem / appear + Inf./Adj.*; 4) речень з дієсловами розумової діяльності *to think, to find, to realize, to understand, to admit* з підрядним з лексеми на позначення сумніву; 5) речень з невластне-прямою мовою, 6) речень із соматичними лексемами *chest, body, head, lips mouth, arm, hand, fingers*, лексичними одиницями *mind, soul*, які актуалізують стан сумніву через когнітивну метонімічну модель, в якій суб'єкт стану виражається через свою «частину, що відчуває».

Репрезентація категорії сумніву через не-Я модусну рамку здійснюється за допомогою конструкцій типу 1) *he / she / they + seem + to be doubting*; 2) *he / she / they + seem, appear, look, sound + doubtful* і 3) *he / she / they + to be being + doubtful*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика (синонимические средства языка). Москва: Языки русской культуры, 1995. 464 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
3. Барташова О. А. Эмоциональная напряженность как аспект коммуникативной неудачи в политическом дискурсе: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУЭФ, 2009. 40 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології Львів: Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. 236 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 342 с.
6. Безуглая Л. Р. Дискурсивные и текстовые категории: к разграничению понятий. *Методи аналізу тексту*: зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 2009. С. 40–52.
7. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1985. 180 с.
8. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англomовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. дис ... д-ра філол. наук І. А. Бехта . КНУ ім. Т. Шевченка, 2010 . 38 с. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
9. Будаев Э. В. Становление когнитивной теории метафоры. *Лингвокультурология*. Екатеринбург, 2007. № 1. С. 16–32.
10. Булыгина Т. В. Грамматика позора. *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва: Языки русской культуры, 2000. С. 216–234.
11. Васильев И. А., Поплужный В. Л., Тихомиров О. К. Эмоции и мышление. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 192 с.

12. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Едиториал УРСС, 2002. 280 с.
13. Гак В. Г. Языковые преобразования: некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию. Изд. 2-е, испр. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 368 с.
14. Ганзен В. А. Систематизация психических состояний. *Психические состояния*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 189–194.
15. Грицанов А. А. Постмодернизм. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. 1040 с.
16. Дискурс іноземномовної комунікації : [колективна монографія] / [Під загальн. ред. Кусько К. Я.]. Львів: Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. 495 с.
17. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [колективна монографія] / Під загальн. ред. І. С. Шевченко. Харків: Константа, 2005. 356 с.
18. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: монографія. Київ: Міленіум, 2006. 226 с.
19. Єременко Т. Є. Реалізація категорії згоди/незгоди в англomовному дискурсі ділових переговорів. *Наукові записки. Серія: Філологічна: зб. наук. пр.* / Нац. ун-т «Острозька академія». Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. Вип. 38. С. 180–182.
20. Жежерова, В. П. Когнитивное исследование лексико-семантического поля неуверенности в английском языке (на материале глаголов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Петропаловск-Камчатский, 2006. 227 с.
21. Зеленьева А. А. Концептуальная метафора в различных типах дискурса. *Анализ дискурса и стилистика: проблемы и решения. Вестник МГЛУ*. 2014. Вып. 17(703). С. 129–140.
22. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: УРСС, 2003. 367 с.

- 23.Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. 2-е изд. Москва: ИРЯ РАН, МГУ, 2004. 544 с.
- 24.Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 752 с.
- 25.Калинина В. В. Эмоционально-этический концепт SHAME и его когнитивно-дискурсивный потенциал: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Иркутск, 2009. 166 с.
- 26.Кобрина О. А. Модусные категории как способы выражения субъективного отношения человека к высказыванию. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2006. № 2. С. 90–100.
- 27.Колшанский Г. В. Паралингвистика. 2-е изд., доп. Москва: КомКнига, 2005. 96 с.
- 28.Косенко Ю. В. Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англомовного художнього дискурсу): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. «Германські мови». Суми, 2008. 225 с.
- 29.Костюшкина Г. М. Вместо предисловия. Вестник ИГЛУ. Серия 3. Материалы конференций. Вып. 3: материалы 9-го регионального научного семинара по проблемам концептуальной систематики языка и речевой деятельности. Иркутск, 13 октября 2006 г. Иркутск: Изд-во ИГЛУ, 2006. С. 3–6.
- 30.Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград: Перемена, 2001. 495 с.
- 31.Краснова Т. И. Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики). Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУЭФ, 2002. 189 с.
- 32.Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
- 33.Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

34. Куликов Л. В. Проблема описания психических состояний. *Психические состояния: хрестоматия*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 11–42.
35. Кустова Г. И. Типы производственных значений и механизмы языкового расширения. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 472 с.
36. Левитов Н. Д. Определение психического состояния. *Психические состояния: хрестоматия*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 44–47.
37. Леонтьева Т. В. Семантическая структура поля «Интеллект человека» в русском языке. *Язык, система, личность*. Екатеринбург: РГПШУ, 2003. С. 113–120.
38. Мальцева А. П. Сомнение как философско-методологическая проблема: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01. Ульяновск, 1998. 20 с.
39. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
40. Микешина Л. А. Философия познания. Полемические главы. Москва: Прогресс-Традиция, 2002. 624 с.
41. Музычук Т. Л. Невербальный дискурс как неотъемлемая и определяющая часть контактной коммуникации. *Вестник ИГЛУ*. 2013. № 2. С. 62–69.
42. Никольская И. Г. Семантика сомнения и способы ее выражения в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2009. 225 с.
43. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. Москва: Едиториал УРСС, 2002. 288 с.
44. Панина Т. Г. Метафора как универсально специфичное культурно-языковое явление. *Вестник ИГЛУ*. 2014. № 2. С. 103–109.
45. Потемня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО. 1993. 192 с.

46. Сандомирская И. И. Эмотивный компонент в значении глагола (на материале глаголов, обозначающих поведение). Человеческий фактор в языке. *Языковые механизмы экспрессивности*. Москва: Наука, 1991. С. 114–136.
47. Сахарова Е. А. Метафорический код художественного текста (на материале художественной прозы Д. Рубиной). *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. 2013. № 4 (25). С. 115–121.
48. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
49. Селиверстова О. Н. Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки. *Вопросы языкознания*. 2002. № 6. С. 12–26.
50. Семёнова Т. И. Лингвистический феномен кажимости. Иркутск: ИГЛУ, 2007. 237 с.
51. Соломинцева О. В. Социально-философский анализ сомнения. Научно-популярный очерк. Пятигорск, 2003. 104 с.
52. Симонов П. В. Избранные труды: в 2 томах. Том 1. Москва: Наука, 2004. 437 с.
53. Степанов Ю. С. Семиотика. Москва: Наука, 1971. 166 с.
54. Федотова О. С. Интроспекция персонажа англоязычной художественной прозы – новая категория текста. Рязань: РГУ им. С. А. Есенина, 2009. 140 с.
55. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Русский язык, 2002. 216 с.
56. Хахалова С. А. Метафора в аспектах языка, мышления и культуры. 2-е изд., испр. и доп. Иркутск: ИГЛУ, 2011. 292 с.
57. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. Москва: Гнозис, 2008. 416 с.

58. Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности. Субъективная модальность: сб. науч. тр. Тюменский гос. ун-т. Тюмень, 1990. С. 78–100.
59. Юровицкая Л. Н. Английский лингвокультурный концепт «Сомнение» и способы его языковой манифестации: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Самара, 2005. 171 с.
60. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962. 168 p.
61. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ І ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

62. Brown J. D. Bad Penny. Laketown: BlackSword Books Enterprises LLC, 2013. 368 p.
63. Callihan K. Firelight (Darkest London). New York: Forever Edition, 2012. 400 p.
64. Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus. URL: <http://dictionary.cambridge.org>.
65. Chandler R. Farewell, My Lovely. New York: Pocket Books, 1988. 250 p.
66. Christie A. Hickory Dickory Road. Москва: Айрис-Пресс, 2007. 320 с.
67. Collins W. Man and Wife. Электронный диск. (CD-ROM).
68. Collins W. No Name. Электронный диск. (CD-ROM).
69. Collins W. The Woman in White. Электронный диск. (CD-ROM).
70. Collins Concise Dictionary and Thesaurus. URL: <http://www.collinsdictionary.com>. (дата звернення: 15.05.2020).
71. Collins English Dictionary. URL: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>. (дата звернення: 15.05.2020).
72. Crouch B. Abandon. New York: Minotaur Books, 2009. 416 p.

73. Drake O. *If the Slipper Fits*. New York: St. Martin's Paperbacks, 2012. 352 p.
74. Gieson J. V. *The Stolen Blue*. New York: Penguin, 2000. 246 p.
75. Goudge E. *Otherwise Engaged*. New York: Pocket Books, 2005. 432 p.
76. Hogan J. P. *Moon Flower*. New York: Viking Penguin, 2008. 432 p.
77. Leff W. *The Woman Who Couldn't Remember But Didn't Forget*. Santa Fe: Sunstone Press, 2013. 372 p.
78. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com>. (дата звернення: 11.08.2020).
79. Lovett S. *A Desperate Silence*. New York: Pocket Books, 2003. 400 p.
80. Macmillan English Dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com>. (дата звернення: 15.03.2020).
81. Merriam Webster's Collegiate Dictionary. URL: <http://www.merriam-webster.com>. (дата звернення: 18.04.2020).
82. Merriam Webster's Learner's Dictionary URL: <http://www.learnersdictionary.com>. (дата звернення: 11.08.2020).
83. Michael P. *Side Effects*. New York: Bantam, 1995. 368 p.
84. Parris S. J. *Heresy*. London: Doubleday, 2010. 435 p.
85. Perry A. *Farriers' Lane*. New York: Fawcett Crest, 1994. 432 p.
86. Rivers F. *A Voice In The Wind*. Carol Stream: Tyndale House Publishers, Inc., 2012. 546 p.
87. Robards K. *Walking After Midnight*. New York: Delecorte Press, 1995. 416 p.
88. Segal E. *Love Story*. Москва: Айрис-Пресс, 2008. 224 с.
89. Smith B. *Relentless*. New York: Leisure Book, 2010. 289 p.
90. Woods Sh. *Harbor Lights*. New York: Mira, 2009. 400 p.